

ASUR KIRALI İRİŞUM'UN KÜLTEPE'DE 1948'DE BULUNAN KİTABESİ *

B. LANDSBERGER (Chicago) ve KEMAL BALKAN (Ankara)

Aşşur şehrinde 1903 'den 1914 'e kadar büyük bir gayret ve metodik bir itina ile yapılmış olan kazılarda, eski Asur çağından, o devrin mahiyeti hakkında burada yayınlanan kitabe kadar malûmat verebilen hiç bir kitabe ortaya çıkmamıştır. 74 satırı ile (bunlardan 45 'i tamam, 20 'si kısmen korunmuş, 9 'u harap) mezkûr kitabe, bizzat Aşşur'da bulunan en uzun kitabeden, yani Weidner tarafından ZA 43 'de neşredilmiş olan İrişum'un babası İluşumma'nın kitabesinden çok daha uzundur. Çünkü onun 65 kısa satırı, bir veya iki orijinal kitabenin mektep tabletleri biçiminde

* İki nüsha olarak ele geçen tabletlerin kazı yerindeki bulunuşu hakkında kazı direktörü, doçent Dr. Tahsin Özgüç aşağıdaki malûmatı lütfetmiştir :

A ve B nüshaları, tarafımdan B ocağı tesmiye edilen yerde, aynı bir hususî evden çıkarılmıştır. Bunlardan B, RST 20 - 21 - 22 plân karelerine tekabül eden ve *kārum*'un üstten aşağı doğru ikinci yapı katını temsil eden tabakasındaki bir bina içinde bulunmuştur. Fırını ve deposu olup ikamete tahsis edilen odalardan ibaret olan bu büyük binanın, bir kısmı taş döşeli, bir kısmı toprak zeminli büyük avlusunun kuzey duvarının ortalarında, duvarın boyunda, birbirinden 1 - 1,5 metre mesafede iki parça halinde bulunmuştur. Tabletın parçalarından birisi kesif alevde iyice pişmiş, kırmızı renkte, diğeri ise isli damanlı ateşte dağılacak derecede yanmış olup siyahtır. Aynı avluda ticarî mevzuda birkaç tablet oradan biraz uzakta ele geçmiştir.

A nüshası aynı binada fırınlı oda olarak adlandırdığım, bir kapı ile B nüshasının bulunduğu odaya açılan diğeri bir hürede bulunmuştur. Bu da iki parça halinde, bir arada bulunmakta idi. Aynı odadan ayrı iki tablet daha çıkarılmıştır.

Mezkûr binanın biraz üstte duran enkazı arasında, altnot 1'de zikredilmiş olan, mercem biçimli bir talebe tableti ele geçirilmiştir. Başka bir odada iktisadî ve ticarî muhtevalı vesikalar arasında bir edebî metin ile bir tılsım metni (bk. altnot 2) meydana çıkarılmıştır.

kārum'un ikinci yapı katını teşkil eden bu kısımda daha derine de inilmiş olup henüz tablet vermemiş olan üçüncü ve dördüncü yapı katlarına tesadüf edilmiştir.

tanzim edilmiş kopyaları olan, bizim iki nüshamızın uzun satırlarından en fazla yirmisine tekabül edebilir.

“Eski Asur Çağı,” adı altında biz, Aşur tarihinde şehrin Puzur-Aşşur dinastisi tarafından idare edildiği devri anlamaktayız. Bu hanedanı, Hammurabi'nin çağdaşı olup kitabelerini Babil üslûb ve ruhunda kaleme aldırın, yabancı bir fatih, I. Şamşi - Adad sona erdirmiştir. 1500 - 1350 yılları arasındaki Asur hükümdarları tekrar eski Asur kitabe üslûbuna bağlanıyorlarsa da onların kitabelerinden edinilen bilgiler kısır ve birşey ifade etmezler. I. Şamşi-Adad tarafından ihdas edilmiş olan Babil kitabe üslûbu 1350 'den itibaren Asur devletinin sonuna kadar tek hâkim üslûb olarak varlığını korumuştur.

Eski Asur üslûbu aslî bir üslûptur. Ancak, Susa'lı Puzur-Şuşinak'ın 200 yıl kadar daha eski olan kitabelerinde Eski Asur üslûbunun birkaç uzak paralelini bulabiliriz. Babil'lilerin kelime zenginliğine karşı onun ifadeleri kıt ve veciz, son derece tabii özlüdür. Deneme olmak üzere “mabet takdisnameleri,” st. 16—20 yahut, tarafımızdan yemin formülleri telâkki olunan st. 35 — 38, müteakip 39—46 'nci satırlardaki lânetleme formülleri yahut son satırın takdis formülü ile karşılaştırılmalıdır.

Kaniş kolonisinde bu kitabenin ne maksat için kopya edildiği sorusunun aydınlatılmasını biz gelecek kazıdan beklemekteyiz. 35'nci satır münasebetiyle Kültepe tabletlerinde iki yerde bu kitabeye atıfda bulunduğu, 35 — 38'inci satırlardaki sözlerin kolonide bilhassa kutsal karakterde yemin formülü olarak kullanıldığı, belki de 67 — 70'inci satırlardaki ihtarlara da telmihte bulunduğu yollu bir tahminde bulunduk.

Acaba bu kitabe, mevcudiyetini kabul etmemiz gereken ve görünüşe göre kendisine ait başka temrin tabletleri de keşfedilmiş olan¹, koloninin yazıcı okulunda vazife metni olarak mı işe yarayıyordu, yoksa (herhalde daha büyük bir ihtimalle) koloninin toplantı evinde şehirlileri hakikate ve namuskârlığa davet için mi okunuyordu? Edebî bir metnin kopyalarını ihtiva edip şimdiye kadar ortaya çıkmış olan iki münferit tabletin² aynı kitabenin

¹ Kt. a/k 178 (mercek biçimli bir tabiet); 320 (yahut altnot 2'de kaydedilmiş olanların kategorisinden ?).

² Tatbiki bakımdan gerek amulet olarak gerekse büyü formülleri olarak okunmaya yarayan iki tılsım metninden sarfı nazar edilmiştir: BIN 4, 126

duplikatları olması keyfiyeti bir tesadüf olmamalıdır; kitabe daha ziyade - ikinci kısmının manası sebebiyle - hususî bir rağbete mazhar olmuş gibi görünmektedir, öyle ki, boşlukları tamamlayacak başka duplikatlar bulmak ümidi mevcuttur.

A nüshasının arka yüzünde st. 1-5'in (= st. 37-41) tabletin geri kalan kısmını yazandan başka bir el tarafından yazılmış olması, burada koloni okuluna ait temrin tabletlerinin bahis mevzuu olduğu noktai nazarı lehindedir. Kitabedeki atlamalar ve yazı hataları hakkında aşağıda toplanmış olan kesin misaller de bu faraziyyeyi kuvvetlendirir, fakat bir talebenin beceriksizliğini ortaya koyacak neviden değildir. Onlar pekâlâ usta bir yazıcının dik-katsizlik hataları olarak da telâkki edilebilirler.

Metindeki atlamalar

a) St. 31 - B'de st. 35'in yarısı yazılmadan bırakılmıştır.

b) Atlanan işaretler

B'de st. 11 $gi_5-me < ir > - ti_2$, A'da korunmamıştır,
A'da st. 15 $< na > - ar < ka > - be - e$, B'de $[n]a - ar - ka_3 - be$,
B'de st. 35 $ka_3 - ba - si_2 < im >$, A $ka_3 - ba - si_2 - im$,
B'de st. 42 $ha - < ap_2 > - e - tim$, A'da korunmamıştır,

Yanlışılar

A ve B'de st. 10 $ni - ši_2$ yerine $ni - ši_2 - im$,

A, st. 12'de $i - sa_3 - ri$ yerine $i - sa_3 - ri - im$, buna göre B'de de tamamlanmalıdır,

A, st. 57'de $da - a - a - num$ (cemi), B'de korunmamıştır,

A, st. 29'da $7 da - a - a - nim$, B'de $7 da - a - a - nu - u_2$,

A, st. 48'de $7 da - a - a - n[im]$, B'de $[7 da] - a - a - n[im]$;

$-nim$ herhalde bir hata değildir, bilâkis 3'den 10'a kadar adet isimlerinden sonra gelen eski bir (müşterek Samî) formdur.

Ufarak sehivler

Bk. altnot 3, 4, 9, 10.

Aşağıdaki transkripsiyon A ve B nüshalarından terkiib edilmiş olup korunmuş olduğu nisbette A metnini takib etmektedir; tam bir emniyetle tamamlanamayan st. 12'nin sonu ve st. 13'ün başı bundan müstesnadır. St. 15'de de A'daki bir yer B'ye göre emendasyona tabi tutulmuştur; A nüshasının kırıldığı yerde doğrudan doğruya B nüshası konuvermiştir.

(Lamaştu'ya karşı) ve Kt. a/k 611 (Ea'nın kızlarına davet ve hitabı ihtiva eden bir nevi aşk büyüü).

Metnin transkripsiyonu ^{2a}

A nüshası = kt. a/k 353

B nüshası = kt. a/k 315

	B	Öy.	1. [x x x]i-ki I-ri-šu-um PA A-šir
			2. [DUMU AN-šu-ma] PA A-šir AN-šu-ma DUMU Şal ₂ -ma-ḫi-i[m]
			3. [PA A-šir Şa]-lim-a-ḫu-u[m] D[UMU] MAN-A-šir
			4. [PA A-šir I]-ri-šu-um i-ši ₂ -a-ak A-šir
			5. [mu-uš-la ₂]-lam GA-ša-a[m u]a-ad-ma-nam
			6. [a-na b]e-l[i]-a e-[pu-u]š ku-si ₂ -a-a[m]
A	Öy.	7	7. [x]y-tam ₂ e-pu-uš pa ₂ -ni-ša ḫu-ša-ra-a[m]
	2'	8/9	8. u ₂ -ḫi-iz da-la ₂ tim aš ₂ -ku-un A-šir be-li
	3'	9/10	9. i-zi-za-ma iš-tu ₃ a-bu-ul še ₂ -n[i]-im
	4'	10/11	10. a-di ₂ a-bu-ul ni-ši ₂ -im qa ₃ -qi ₂ -ri-e
	5'	11/2	11. a-na A-šir be-li ³ -a e-zi-ib gi ₅ -me-<ir->ti ₂
	6'	12/3	12. i-sa ₃ -ri-im e-pu-uš 2 ḫu-bu-ri-en ⁴ tu ₃ -i-me-e[n] ⁵
	7'	13/4	13. [x (x)] ⁶ e-pu-uš 2 u ₂ -uš ₂ -e-en ša 1 GUN ₂ -TA
	8'	14/5	14. i-[n]a qar-bi ₄ -šu-nu a-di ₂ ZU ⁷ -e-ni-in si ₂ -pa ₂ -ra-am
	9'	15/6	15. u ₂ -ḫi-iz [n]a-ar-ka ₃ -be-e ⁸ ša 1 GUN ₂ -TA i-na še ₂ -ri-šu-nu
	10'	16/7	16. [u ₂]-ša-zi-iz E ₂ ^{bi} ₄ -tum ri-mu-um šu-um-šu ⁹
	11'	17/8	17. [E ₂] ^{tum} la ₂ -ma-su ₂ -um ¹⁰ šu-um-ša ši ₂ -gu ₅ -ru-um

^{2a} Yazıda Sami ve Sumer dillerinden olan kelimelerin transkripsiyonunda teknik sebeplerden dolayı egü ve grav aksanları yerine "2,, ve "3,, endeks rakamları ve ş yerine bazı ahvalde ş kullanılmıştır.

³ A'da Ll'nin son «mudisi unutulmuştur.

⁴ B böyle; A ḫu-bu-ri-e[n] (l); son işaretin kalıntıları açıkça EN'e uymaktadır; bunda ikinci (ufki) çivi bırakılmıştır.

⁵ B'ye göre; orada tu₃-i-me x görülüyor; x, LA₂[x]'e benziyor; bunu EN işaretinin başı olarak alıyoruz; yeri, iki satır çizgisi arasında oldukça yukarıdadır, fakat dil bakımından bunu EN olarak kabul etmek gerekmektedir (izahlara bakınız). İşaretin bu suretle tefsiri doğru ise tū²imē[n] ve [ē]puş arasında eksik yoktur. — A'da izlere göre hüküm vermek icab ederse tu₃-i-me(-en) kenara yazılmıştır.

⁶ A'ya göre; burada iki kısa yahut bir uzun işaret eksik olabilir. B metni hakkında bk. altnot 5.

Terceme

1. [...] İrişum, Aşşur'un şehir beyi,
- 2-4. Aşşur'un şehir beyi [İlu-şumma'nın oğludur]; İlu-şuma, [Aşşur'un şehir beyi] Şalm-aşum'un oğludur;
- 5-7. Merdivenli büyük kapıyı, *avluğu*, sella'yı beyim Aşşur için inşa ettim; [*yük*]sek bir taht yaptım; onun ön tarafını *lâcivert taşı* ile
8. kaplattım; kapılar koydum. Beyim Aşşur
9. bana zahir oldu ve (bunun için) Koyun kapısından
10. İnsan kapısına kadar arsaları
- 11-12. beyim Aşşur'a bıraktım. Bütün (mabed) müçtemilâti(nı) inşa ettim. İki bira kabı, ikizleri
13. [(...)] imal ettim, herbiri birer talent ağırlığında iki... 'yı
14. onun içine koydum; 2 'yı tunç ile
15. kaplattım; onların üzerine herbiri birer talent olan "süvarileri,"
16. diktim. (Tanrının) Ev(i) bir yabancı boğadır,
17. ev bir koruma perisidir, bir (peri), "saray

⁷ A'da E₂ okunuşu düşünülebilir, fakat işaretin B'deki şekli, st. 46'da ZU ile (E₂ ^{bi}₄ -su₂ kelimesinde) karşılaştırılınca ZU'ya karar verdik.

⁸ Metin B'ye göre; A: < na- > ar- < ka₃- > be-e.

⁹ Yalnız A nüshasında kalmıştır; yazıcı ŞU işaretini yazmakta muvaffak olamamıştır.

¹⁰ A'da UM'dan sonra pek çok ufkiler vardır.

12'		18/9	18. <i>la du-na-at šu-um-šu ak-su₂-pu-um</i>
13'		19/20	19. <i>lu e-ra-at šu-um-šu šu-ma bi₄-tum e-na-aḫ-ma</i>
14'		20/1	20. LUGAL <i>šu-um-šu ša ki-ma i-a-ti₂ bi₄-tam₂</i>
15'		21/2	21. <i>e-pa₂-aš₂ si₂-ka₃-tam₃ ša am-ḫa-ṣu₂-u₂</i>
16'		23	22. <i>la₂ u₂-ra-a-ab₂ a na iš-ri-ša-ma</i>
17'		24/5	23. <i>lu-ta-e-ir ša i-na E₂^{bi₄-it} tu₃-i-me-e</i>
18'		25/6	24. <i>ši₂-ik-ra-am i-ma-zi-u₂¹¹ A-šir u₂^dIM</i>
19'		26/7	25. <i>u₂ be-lu-um i-li za-ra-šu li-ik-su₂-ma</i>
20'		27/8	26. <i>Mi₃-ša-ru-um lš-me-ka₃-ra-ab₂ Ši₂-e-</i>
21'		28/9	27. <i>ra-gu₅ U₃-li-mi₃-ša-ra-am A-šu-ur-</i>
22'	ak.	1/2	28. <i>ḫa-ab-la₂-am Pu-šu-ki-in u₂ lš-me-lum₂</i>
23'		2/3	29. <i>na-ap₂-ḫu-ru-um 7 da-a-a-nim¹²</i>
24'		3/4	30. <i>ša mu-uš-la₂-li I-ri-šu-um PA A-š[ir]¹³</i>
25'			31. [x x x x t]a-na-ar-ma A-šir [u ₂ ¹⁴ ^d IM]
26'			32. [u ₂ be-lum i-li x] x-at a-l[i-a x x (x)]
ak. 1			33. [mi ₃ -ša ¹⁶ -r]u(?)·u[m(?)] i-na a-l[i-a x x x (x)]
2			34. [l]u-u ₂ ša-ki-i[n x x x x (x)]
3	Ay.	1	35. [x (x)] x x [x x (x)] ^d A-šir LUGAL
4		1/2	36. <i>I-ri šu-um PA¹⁶ A-šir [A-š]ir a-pa₂-ru u₂</i>
Ay. 1		2/3	37. <i>la₂¹⁷ ḫa-ba-ri-[im x x (x)]-ru-u₂ la₂</i>
2		3/4	38. <i>ka₃-ba-si₂-im¹⁸ pa₂-al-gu₅ la₂ e-ta-qi₂-im</i>
3		4/5	39. <i>qa₂-bi u₂-ta-ar-tim i-na mu-uš-[a₂-l]i</i>
4		6	40. [(x)] ¹⁹ x ša ḫa-ri-bi ₄ -im pu-šu ²⁰
5		6/7	41. <i>u₃ qi₂-na-su₃ i-ša-ba-at ki-ma ka₃-ar-pi₃-tim</i>
6		8	42. <i>ḫa-< ap₂- >e-tim qa₂-qa₂-su₂ i-ḫa-pi₃ ki-ma</i>
7		9	43. <i>GI KI-li-< -im(?) > i-KI-a-al u₂ ma-u₂-šu</i>
8		10	44. <i>i-pe₂-šu-ma i-lu-ku qa₂-bi₄-i u₂-ta-a[r-ti]m</i>
9		11	45. <i>i-na mu-uš-la₂-li ki-ma E₂^{bi₄-it}²²</i>

¹¹ B'de satır sonunda herhalde silinmiş bir U₂ görülmektedir.

¹² B: *da-a-a-nu-u₂*.

¹³ B'de st. 31-35'in yarısına kadar olan kısım atlanmıştır.

¹⁴ (A'da) İzler açık değildir.

¹⁵ Bu tanımlama için yer biraz dar gibi görünüyor.

¹⁶ A böyle; B: *i-ṣi₂-a-ak*.

¹⁷ A nüshasında izler daha ziyade [L]A işaretine uyur.

¹⁸ A'da, *-im* noksanıdır.

¹⁹ Eksik yok, yabut pek küçük bir işaret noksanı.

²⁰ Satır sonunda eksik yok.

²¹ B: *u₂*.

²² B'de *bi₄-it* atlanmıştır.

ASUR KIRALI İRİŞUM'UN KÜLTEPEDE 1948'DE BULUNAN KİTABESİ 177

18. kuvvetli olsun!,, bir (peri), “eşik
19. uyanık olsun!,,. Eğer (tanrı) ev(i) viran olursa
20. ve benim yerimde (olan) bir kiral, evi
21. yapmak isterse, benim çaktığım çiviye
22. oynatmasın, kendi yerine
23. onu tekrar koysun! Kim ikizler evinde
24. bira sıkarsa, Aşşur ve Adad
25. ve “Bey,, , benim tanrım, onun tohumunu kökünden kazısın!
26. “Adâlet,, , “o duayı is’af eder,, , “defol
27. şerir “ ,,, o adâleti yükseltir “ ,,, rehber ol,
28. hakkından mahrum edilmiş! “ ,,, onun ağzı gerçektir “ve,,
tanrı is’af etti,,
- 29-30. Merdivenli büyük kapının 7 hâkimi(nin) meclisidirler. (Ben,) İrişum, Aşşur’un şehir beyi,
31. [.....]tayım, ve Aşşur, Adad
32. ve “Bey,, , tanrım benim şehriminleri
..lar, taki
33. şehrimde adâlet
34. payidar olsun.
35. Aşşur kiralıdır,
- 36-38. İrişum Aşşur’un şehir beyidir. Aşşur,
içine girilmeyen sazlıklar(a), ayak basılmayan topraklar(a),
geçilmeyen kanallar(a) benzer).
39. Kim Merdivenli büyük kapıda fazla konuşursa,
40. harabe [de]monu onun ağzını
41. ve onun makadını işgal edecek, bir çanak gibi,
- 42-43. bir parçalanmış (çanak) gibi, onun kafasını kıracak,
bir saz gibi, bir (gibi),acak, ve onun suyu,
- 44-46. ağzından akacak. Merdivenli büyük kapıda kim çok
konuşursa
onun evi, bir harabe evi gibi olacak, kim

10	11/2	46. <i>ḥa-ri-bi₄-im</i> E ₂ ^{bi₄} e- <i>u₂</i> <i>ša a-na</i>
11	12/3	47. <i>ši₂-bu-[ut s]</i> a ₂ - <i>ra-tim</i> e- <i>le-u₂</i>
12	13/4	48. [7 <i>da</i>]- <i>a-a-nim</i> <i>ša di₂-na-am i-na</i>
13	14	49. [<i>mu-uš-la₂-li</i>] <i>i-di₂-nu di₂-i[n sa₂-r]</i> a-[<i>t</i>]im
14		50. [<i>li-di₂-nu-šu-um</i> A- <i>šir</i>] u ₂ ^d IM u ₂ <i>be-l[u-um i-li]</i>
15		51. [x x x x (x)]- <i>ku ta-aš₂-ra-a[m]</i>
16		52. [u ₃ x x x(x)- <i>a</i>]m e <i>i-di₂-na-šu-um</i>
17		53. [<i>ša</i> x x x(x)] x AN <i>i-ma-gu-ra-ni</i>
18		54. [x x x (x)] <i>a-na mu-uš-la₂-li</i>
19		55. [x x x]- <i>ni</i> MAŞKIM <i>ša</i> E ₂ GAL ^{tim}
20		56. [<i>li-x(x)-r</i>]u- <i>su₂-nu-ma</i> u ₂ <i>da-a-a-num</i>
21		57. [<i>li-x(x)-ma</i> <i>ši₂-be-e</i> u ₂ <i>be-el a-ua-tim</i>
22		58. [<i>lu-uš-b</i>]u- <i>ma di₂-nam i-na ki-na-tim</i>
23		59. [<i>i-na</i> A- <i>šir</i>] <i>li-di₂-nu a-šar si₂-ka₃-tim</i>
24		60. [x x x] x x [x] x [x x x] x (Arka yüzü korunmamış olan B nüshasına göre 6-7 satır kırılmıştır).
ük.	1	67. [x x x x x (x)] x <i>ku</i> (?) [x x (x)]
	2	68. [x x x x x x] x- <i>GA-na-n</i> [<i>i</i> (?)]-x-(x)]
	3	69. [x x <i>i-n</i>]a <i>ba-ri-šu-nu ta-ar-di₂-a-[am]</i>
	4	70. [x x x]x- <i>ma i-la₂-am u₂-la₂ u₂-pa₂-ru-u₂</i>
sk.	1	71. x [..... (takriben 25 işaret)]
	2	72. <i>ša-ki-in</i> x [... (takriben 20 işaret)]x x
	3	73. <i>i-na la₂-ma-si₂-šu</i> [x x x x (x)] x-x- <i>ta</i> [x x x x x x A- <i>šir</i>]r u ₂ ^d [IM u ₂]
sk.	1	4 74. <i>be-lum i-li</i> x [x x x x]x- <i>tam₂ a-ri-tam₂ li-di₂- na-šu-um</i>

47. yalancı şahitliğe çıkarsa
48-50. Merdivenli büyük kapıda hüküm kesen
7 hâkimler ona *yan[lı]* hüküm
kessinler ve Aşşur, Adad ve "Bey,, , tanrım,
51-52. ona [] *zenginlik*
[ve] vermesinler.
53. [kim] .. bana itaat ederse,
54. [eğer o] Merdivenli büyük kapıya
55. [], saray komiseri,
56. [(ona) *yaram etsin*], şahidleri ve hasımları
57. [o, (*mahkemeye*) *yol*][*la[sın]*], ve hâkimler (!) dahi
58. [(*mahkemeye*) *otursun*][*lar*] ve kararı doğru olarak
59. Aşşur' [da] versinler! Çiviler yerinde
60-68. (kırıktır)
69. [.....] aralarında *iyi âdeti*
70. [.....] lar ve (bu yüzden) tanrıyı istihfaf etmezler.
71. (kırılmıştır)
72. Kim *adâleti* tesis ederse,
73. Onun koruma perisi ile [.....]sın ve Aşşur, Adad
74. ve "Bey,, , benim tanrım, ona [*her yıl*] gebe bir zevce versin!

Metnin izahı**I. St. 1. Başlangıç formülü yahut başlık**

[xxx l]i-ki

Eski Asur kırallarının paralel kitabelerinden İrişum No. 10, İlu-şumma No. 2 bu girişi ihtiva etmezler. Muhtevası hakkında herhangi bir tahminde bulunulamaz. Bunun, yalnız kopyada bulunan, orijinalde mevcut olmayan bir "serlevha," olduğu en yakın bir ihtimal olarak ileri sürülebilir²³.

II. St. 1-4. Şecere

Aynı üslûp, cümle formu, tuğla kitabe İlu-şumma No. 2'de (ZA 43, 115 ve "çakıl taşı kitabesi," İkünüm No. 3'de dahi görülür. Bu hususiyetler İrēba-Adad No. 1 (IAK s. 36) ve Aşşur-uballiṭ No. 3-5 (IAK s. 240 v.d.)'de taklit edilmiştir. Lânetleme formülü ile birlikte tam şecereyi, cümle formunda olmuştur, tuğla kitabe İrişum No. 10 dahi ihtiva eder. Başkaca yalnız baba adı zikrolunmaktadır.

St. 1-4, 30, 36. Ünvan

PA'nın PA.TE.SI'nin kısaltması olduğu bütün açıklığı ile, A nüshasının PA, B nüshasının *i-ši₂-a-ak* olarak yazıldığı *st. 30*'dan meydana çıkmaktadır. *išši'ak* sümerce e n - si - a (k) için eski (herhalde Babilce olarak kabul edilmesi gereken) formdur, bk. Falkenstein, ZA 42, 153 v.d. "Aşşur şehrinin," yahut "tanrı Aşşur'un *iššakku'su*," meselesi için bk. Meissner, IAK s. 4, altnot 3; buna nazaran daha Şalim-aḥum devrinde (ve daha sonra) mezkûr ünvan içinde hem *A-šu-ur/šir*^{K1} hem de ^d*A-šir* geçer. Kopya metnimizin tanrı Aşşur'u determinatifsiz olarak daima *A-šir* şeklinde yazması (yalnız *st. 35* ^d*A-šir*) ve *A-šir* şehrini (vakıa mübhem bir yerde, *st. 59*'da) aynı suretle determinatifsiz bırakması, veya "Kapadokya," tabletleri imlâsına göre bırakabilmesi, mezkûr kelimenin nasıl terceme edileceği hakkında bir karar vermeyi mümkün kılmamaktadır. Meissner tarafından (adı geçen eserde) işaret edilmiş yerlerin de gösterdiği gibi, daha Şalim-aḥum devrinde bu cihetin anlaşılması tereddütlü idi. İfade herhalde aslında "şehrin beyi," manasında idi, çünkü

²³ *tašimtum* (takriben "hakimane nizam") serlevhasını Kaniş ticaret kolonisi nizamnamesi EL No. 289 ile karşılaştırınız. Zaruret tahtında tamamlanabilecek olan [DUB I₃-li₂-ma]-li-ki gibi bir imkânı zikretmek istemiyoruz.

Sumerler için “şehir tanrısının ensi'si,, veya “kırallın ensi'si,, terkibi yabancıdır (buna karşı SAKI 230, 17; VS 10, 101, 18'de Enlil'in, Ninurta'nın ilâhi ensi-gal'i ileri sürülmemelidir); bunun Asur memleketi için de daha doğru bir noktai nazar olduğunu Şalim-aḥum No. 1, İlu-şumma No. 1, No. 2 (ZA 43, 115) ve İrişum No. 4'deki tefrik gösteriyor. Ancak I. Şamşi-Adad ile “tanrı Aşşur'un *işşakku'su,,* ifadesi tek başına hâkim bir hale gelir ve *işşakku* “umumî valî,, manasını alır.

Daha “Kapadokya,, tabletleri çağında Asuryada *işşakku*, ünvanlara inhisar eder. Aşşur kralı *rubā'um* tesmiye olunuyor (Lewy, EL II s. 302 *rubā'um*; OIP 27, No. 58, 24 *Puzur-Aşşur DUMU ru-ba-im*). Fakat burada *rubā'um*, *šarrum* ile sinonimdir, zira Anadolu'nun şehir kırılları *rubā'um*, (Kuşşar ve Puruşanda) büyük kırılları *rubā'um rabi'um* olarak adlandırılır (bir istisna: [Haḥḥum] LUGAL'i CCT 4, 30 a 13). Kitabemizde *rubā'um* yahut *šarrum*'dan sarfı nazar edilmesinin sebebini 35'inci satır v.d. dan öğreniyoruz ki bu da théocrathie'nin tasavvurudur:

⁴A-šir LUGAL I-ri-šu-um PA A-šir

(Burada da cümlelin ikinci kısmında determinatifin bırakılması “Aşşur şehri,, telâkkisi lehindedir).

İlaveten, edebî bir cümleden daha fazla bir şeyin bahis konusu olduğunu gösteren şu paralel de zikredilebilir:

Hrozny, İstanbul müzesindeki (neşredilmemiş) Kültepe metinleri (=İst. Kült. Hroz. 804), mühür kitabesi:

A-šir
LUGAL
Ši²⁴-lu-lu
PA.TE.SI

(Şilülu, II. Puzur-Aşşur'un herhalde kısa bir zaman hüküm sürmüştü, kiral listesine alınmamış bir halefi olsa gerektir).

(35'inci satırda tanrı Aşşur'a “Aşşur şehrinin kralı,, denmeyip onun sadece “kiral,, olarak zikredilmesiyle, Aşşur şehri ve tanrı Aşşur arasında az önce andığımız tereddüde, *niš alim* u₃ *rubā'im* yemininde acaba tanrı Aşşur tabiri bir nevi “ilâhlaştırılmış Aşşur şehri,, düşüncesini mi ifade ediyor? Başka bir deyimle —menşei

²⁴ Böyle; işaret ŞI, buna mukabil vesikanın kendisinde Şi₂.

veya teolijik bir tarzda— tanrı ile şehrin bir mefhum halinde birleştirilmesi mi kastediliyor?)

Fakat —dışardan bakılınca— İrişum'un kendisini kiral olarak gördüğünü 20'inci satır ifşa eder:

LUGAL *šumšu ša kīma iāti*

“yerime (geçecek) bir kiral».

paralel kitabe No. 12 II 4'te buna *rubā'um ša kīma iāti* tekabül eder.

III. St. 5-12. İrişum'un eserleri

a) Aşşur için *muşlālu, kaššu, uadmānu*

b) Aşşur için *kussū*

c) Aşşur için *dalātu*

d) Aşşur için *ezēb qaqqari*

e) Aşşur için *isāru*

f) Aşşur için (*bit*) *hubūri* = IV a)

a) Aşşur mabedini *maşlālu, kaššu, uadmānu* tesisleri teşkil eder. No. 3, No. 7 ve AfO 13, 159'daki heykel kitabesinde İrişum bu eserle övünür, belki No. 12 de böyle tamamlanmalıdır. Sonrakiler onu Puzur-Aşşur hanedanının, Aşşur mabedini yenileyen biricik kiralı olarak kaydederler : IAK s. 22 I 19 ; 120, 36 ; Luckenbill II No. 706.

muşlālam, kašşam, uadmānam, No. 8 c'de dahi geçer.

muşlālam, kašşam No. 8 d'de dahi geçer.

muşlālu

Puzur-Aşşur hanedanının metinlerinde daima *muşlālum* şeklinde görülür. Kitabemizde st. 5'de de öyledir, buna mukabil

st. 30'da [*muşlā*]li (gen.)

st. 45'de *muşlāli* (gen.)

st. 54'de *muşlāli* (gen.) olarak görülür ;

demek ki kemiyet bakımından cemidir. IAK s. 66, 35'de ise *muşlāla* (nominativ).

Aşşur'un *muşlālu*'su kazılmıştır : bk. Weidner, IAK s. 67, altaot 9 ; Andrae, Wiedererstandene Assur 68, 214 v. d. ; resimler levha 30 — 33. Onu monumental süslü kapı, aynı zamanda mabedin methali ve ön avlusu olarak düşünmeliyiz. Manâsı : “merdivenli şehir kapısı” ; Sanherib'in kitabesinde, Iraq 7, 90'da (buna

dair R. C. Thompson'un hulâsası, s. 92) *abullu*'lar arasında 3 *muşlālu* da sayılmıştır. Buna göre *muşlālu* bir nevi *abullu*'dur. (Bu husus KAH I 55, 6 v. d. dan da anlaşılır. Oraya göre *muşlālu*, *ana erēbi u aşē* yarar). Aynı metinde en mühim *muşlālu*'ya götüren büyük kapı *abul muşlāli* "m. ile mücehhez büyük kapı "tesmiye olunmaktadır; Aşşur'da *abul nēreb šarri muşlālu* da zikredilmiştir. RLA 1, 117 § 16 (bk. aşağıda III d); bilhassa *muşlāla* formunun gösterdiği üzere, kelime Akadça'da yabancı bir menşededendir ; B. Landsberger'e göre burada görülen neviden tekerrürler "Proto-fratça,, ya hastır. Bu dil Aşşur'da Sami'lerden evvel yerleşmiş olan, kiral listesinde Puzur-Aşşur'dan önce sayılan kırılların da mensub olduğu, kavmin dilidir.

g / k a š š u m

Bu kelime Puzur-Aşşur hanedanı ile birlikte ortadan kalkar. Mabede aid binalar topluluğu içinde esaslı bir kısım olması dolaşısıyla, bu kelimenin mabed avlusunu (daha sonraları *kisallu* ; *tarbāşu* dahi denir) ifade ettiği tahmin olunabilir (a).

"Kapadokya,, tabletlerinde bir memuriyet ismi bununla homonimdir. Lewy "Kapadokya,, tabletlerindeki kelime için, EL II 173, "köy muhtarı,, ve "en büyük oğul,, manalarını teklif eder. Bunlardan ilki anlaşılan, Asur'luların dolaştığı köylerin *kaššu*'larının zikredildiği yerlerle ilgilidir (meselâ TC 3, 165, 6, 16) (b); ikincisi Aşşur'da *kaššu* ile *hamuštu*-eponim'i olarak alâkalıdır: *hamuštum ša kaššem* (*ša qāti* NN) meselâ CCT 1, 5b, 6; 11b, 9; TC 90, 7 (c). *kaššu*'nun üç manasını bire indirecek bir teklif henüz yapılamamaktadır ²⁵.

u a d / t m ā n u m = "sella,,

Bu kelime Asurcada geç zamana kadar, Babilce *parakku* yerine *parakku*, *papaḥu*'nun sinonimi olarak görüldüğü müddetçe - kullanılmıştır (Şamşi-Adad No. 1 II 3 v. d. : *parakkam rašbam uadmānam rabēm*, benzer bir şekilde IAK s. 122, 14); fakat kelime yalnız Asurcaya münhasır olmayıp - her ne kadar seyrekse de - geç Babilcede de bulunur; RA 14, 167 II 9-12'ye göre o "sella,,ya aid sinonimlerden biridir, *šubtu*, *mūšabu* ile bir grup teşkil eder;

²⁵ İdare makamları olarak *ēkallum*, *ālum*, *kārum*'a mümasil, aşağı yukarı «malikâne» yahut «oymak» veya onların mümessili (reis) düşünülebilir.

fakat burada *parakku*'ya değil (st. 21 sebebi ile), belki [*bitu*], yahut [*bit ili*] 'ye müsavidir; HWB 25 b *papaḫu*, *šubtu*'nun paralelidir. Ass. 19763 (AfO 8, 43) parçasında Anu mabedine aid *admānu*'nun eb'adı verilmiştir.

b) St. 6-8. Aşşur'un tahtı (yalnız kitabemizde geçer)

Tahtın sıfatları:

[× (y)] -z tam₂

z amudî bir çivi ile sona eriyor. Orijinaldeki diğer izleri tefsir edemedik; bu sebepten (doğruluğunu tekeffül etmeksizin verdiğimiz) tercemede [*e-li-ta*]m₂ okunuşunu kabul ettik.

Tahtın tezyini:

ḫu-ša-ra-a[m] st. 7; bu kıymetli madde "Kap., tabletlerindeki kıymetli ticaret metaı *ḫusārum*'dan başka bir şey olamaz; bunun için bk. Lewy, KTH s. 18; Bilgiç, Sumeroloji Araştırmaları Ist. 1941, s. 949. Tayine yarayan deliller şunlardır:

1) 2 1/2 mine en iyi *ḫ.*, 6 mine gümüş ediyor; *ḫ.*'dan bir kadeh 1/2 mine saf altın değerindedir, TC 21, 22, 15-22;

2) Monolit (*abnum lakabbum*) 6 mine ağırlığındadır; 5 mine gümüşün "hatır için fiyatı," olarak komisyoncuya verilmiştir, KTS 22b 3 ve 18 v. d.;

3) *ḫ.* dan mühür, KTS 33 b, 7;

4) Kalley külliyyatından neşredilmemiş bir mektupta 3 v. d.:

ḫusāram ša NN naš'akkunni

ḫu-sa₃-ru-u₂ dam-qu ḫa-at-ru

šumma ammakam la taddiššu

ana Puruḫattim aššēr A u B šēbilšu

aš-ra-kam a-na ta-am-li-e-im ši₂-ma-am u₂-ba-al

.....

ina mala abnum ubbalu kaspam 1 mana u

2 mana šappilamma miḫrat abnim kunukma

..... *šēbilamma*

"sana NN'in götürdüğü *ḫ.*, *ḫ.*-(taşları) fevkalâde iyidir; eğer sen *ḫ.*'yu orada (Kaniş'te) satmıyorsan, onu Puruḫattum'a A ve B'ye yolla; orada ona kakma (-işleri) için (iyi) bir fiat verilir;

taşın satış fiyatından 1-2 mine tarhederek taşın bedelini mühürleyip bana gönder,,;

5) VAT 9292 (Ehelolf'un yayınlanmamış kopyası)'de, iddiaya göre (Aşşur'da) 6 11/60 mine gümüş değerindeki 12 mine *husārum* satılmak üzere *kārum* Kaniş'e teklif edilmektedir;

6) No. 4 ve 5 de olduğu gibi diğer mektuplara göre de *h.* (Aşşur'dan) satılmak üzere Anadolu pazarlarına getirilir (KTS 22b; BIN 4, 6, 31; TC 3, 49, 36 v. d.);

7) Malzeme olarak *husārum*, münferit taşlar halinde *husārū* (cemi); yerler 4) ve 6) da.

husāru'nun başka yerlerde ve geç zamanda tamamen meçhul olan kıymetli bir taş olduğunu kabul etmiyeceğiz; burada muhtelif adlandırmalar farzetmek akla daha yakındır, öyle ki *uqnūm*, lácivert taşı, faraziyesi en yerinde bir teklif olabilir. Bu, şimdiiye kadar iki "Kapadokya,, metninde ideografik $n_{4,z} a_{g} i_{n_3}$ yazılışı ile tespit edilmiştir (BIN 6, 14, lácivert taşından bir mühür; aynı eser 179,4,5,21). Son mektupta, yazanın süsü bahis konusudur; bu vesika, yokluğu dikkati çeken lácivert taşının bir ticaret maddesi olduğunu ispat eder mahiyette değildir. Eğer bu teklif tutunmazsa o zaman kakma işlerinde tercih edilen başka bir kıymetli taş akla gelir. ("Kap., tabletlerinde *sāmtum* (Bilgiç, zikredilen yer); *hulālum* [altnot 2'de kaydedilen tılsım metninde], su_2 (?) -*ma-ar-da-li-am* BIN 6,179,22 tesbit edilmiştir).

c) *St. 8. dalātīm šakānum*

Aşşur mabedinin kapıları No. 5'te de zikredilmiştir (Adad mabedi için No. 10). Mabed kapıları san'atkârane işlenmekte ve süslenmekte idi, KAV 214 I 21 v. d. (Aşşur mabedi): *daltu nakiltu, dalātē hurāši, kaspi, siparri.*

d) *St. 8-11. Aşşur'a toprak vakfı*

(*bitātīm šuddū = qaqqarē ezēbu*)

Metnimizde *Aşşur bēli izizzamma ištu abul šēnim adi abul nīši qaqqirē ana A. bēliia ezib* ifadesine muvazi olarak No. 7 ve No. 13 kitabelerinde şöyle denilmektedir:

Aşşur bēli izizzamma ištu abul šēnim adi abul nīši bitātīm ušaddi.

Aşşur'un 13 büyük kapısına dair III. Salmanassar'ın taht kitabesi (BA 6,153) vasıtasıyla tamamlanmış olan, geç devir listesi KAV No. 44-42 III - krş. Unger, RLA 1, 175-179-'de 11'inci ve 12'nci kapılar şu isimleri taşımaktadırlar :

11 numaralı kapı Şu-ma ḥ ^dGIR₃ = KA₂.GAL LU(1).MEŞ
(= *abul şēnim*)

"Sürü tanrısının kudreti,, = "Koyun kapısı,, = "Davay kapısı,,
12 numaralı kapı *Lu da-rat* URU×BAR UN.MEŞ. = KA₂.GAL
^dKAS+KUR.MEŞ (= *abul niši*)

"Halk akını ebedi olsun,, = "Kervan kapısı,, = "İnsan kapısı,,
Şu yerlerle de karşılaştırınız, KAV No. 254 (bir de Weidner, AfO 10, 23): sıra 4, 6, 7, 8, 9, 1; AfO 10, 43, 101: sıra 1, 4, 8, 9. *tākultu* metni KAR No. 214 (krş. K. F. Müller, MVAeG 41, 3, 51 altnot 2); bu metin Asur devletinin en son zamanında kaleme alınmış ise de, eski değiştirilmemiş bir örnekten istifade etmiş olup Aşşur'un yalnız altı büyük kapısını saymaktadır:

KAR No. 214 II 38-47 *abul Aşşur* = 13 kapı listesinde No. 4.

abul ^dŞamaš = No. 6

abul ^dIštar = No. 9

abul ni-še = No. 11

abul si₂-in-[ne₂] = No. 12

abul ta-š[im-te] = No. 13

No. 12, KA₂.GAL LU, IAK s. 46, 4'de de geçer.

Kazı neticesinde kapılardan en büyükleri olan ve tâli kapıları da ihtiva eden, kuzey batıda 1 No. lu *Tabira* (= *gurgurru*)-kapısı ve kuzeydeki 2 No. lu *muštālu*-kapısı teşhis edilmiştir. Şu halde kapıların sayılması şehir duvarı etrafında, saat yelkovanının seyri istikametindedir; 6 kapı hakkındaki eski liste de aynıdır. Buna nazaran "İnsan kapısı,, ancak batıya konmalıdır; (onun, kazılmış olan [Andrae, Das wiedererst. Assur'da şehir plânındaki] "Batı kapısı,, ile aynı olup olmadığını bir tarafa bırakalım); "Koyun kapısı,, ancak batıda yahut güneyde olmalıdır²⁶. Demek ki iki kapı şehrin kuzey-doğu kenarındaki Aşşur mabedinden çok

²⁶ IAK No. XVIII 1, 3. d. şöyle tamamlanabilir: *şal[hû ištu abul Tabira] adi abul şēni*. Bu inşaat kitabesinin nüshaları Tabira kapısında ve Nebo mabedinin yakınında (şehrin batısında) bulunmuştur.

uzakta bulunuyordu; metnimizdeki kısmın, mabed sahasının büyü-
tülmesi maksadiyle, meskûn bir mahallin tahliye edildiği suretin-
deki tefsiri bu suretle bertaraf edilmiştir. *bītātīm šuddû*, dolayısıyla
qaqqarē ana ^d*Aššur ezēbu*'nun manalandırılması tahminlere daya-
nır: *šuddû*, "iskân etmek,, anlamındaki *šūšubu*'nun (KAR 11 a. y.
8: Bauer, Asb. s. 50, 3) aksi manadadır, bu suretle "gayrı meskûn
kılmak,, demektir; *ana NN eqlam ezēbu* için krş. Koschaker, Über
einige griech. Rechtsurkunden s. 112 v. d. Burada tarla satın
alan biri tarafından tarlanın bir kısmı satana 'bırakılır'. Belki ikisi
arasında "taksim edilmiş mülk,, bahis mevzuudur. Eğer metnimizde
qāšu'dan sarfı nazar edilirse, bu, tahliye edilmiş şehir kısmında
tanrı Aşşur'un da gayrı mahdud olmayan bir mülke sahip bulun-
duğu keyfiyetine bir delildir. Mülk sahibi herhalde kiralın kendi-
sidir, fakat onu tanrıya "bırakır,,; fakat hangi gaye için? İstifade
edilmesi için mi? Mabed mensuplarının yerleştirilmesi için mi?

e) *St. 11-12. isarī epēšu*

Krş. *gimerti isarī ana Aššur bēlišu ipuš* : İrişum No. 3, 5, 6, 7;

isarī ša ^d*Aššur epuš* No. 4 ;

isarī u₃ mušlālam ša ^d*Aššur* No. 8 b ;

sihirti isarī ša bit ^d*Aššur* No. 8 d e ;

ana ^d*Adad bitam u issarišu ipuš* No. 10.

(Aşşur mabedi hakkında) Şalim - aḫum III 1

u E₂ .GAL LUGAL ^d*Da-gan kumšu isarēšu bit ḫubūri u
abussīšu.*

Schwenzner, AfO 7,264 v. d. da manasını tesbit için gayret
etmiştir, fakat bunda *esēru*'nun etimolojik iştikakının tesiri altında
kalmıştır. Fakat etimoloji hem *isaru* (*isarru*?) hem şimdi bahis
konusu edilecek olan *tisar(r)u* için gerek gramatik (**kišadum*,
**tikšadum* ! yoktur) gerekse semantik (*esēru*, aşağı yukarı, "sıkıca
bağlamak,, anlamında olup burada gereken "çevirmek, ihata etmek,,
manasına gelmez) bakımından imkânsızdır.

İlk akla gelen, mabed sahasının binaları ile yani "müçtemilât
tesisleri,, ile münasebeti olduğudur. Bu husus Şalim-aḫum kitabe-
sinin yukarıda zikredilmiş olan parçası ile muhtemel kılınmakta-
dır; orada *ēkal šarrim Dagan* "kiral Dagan'ın sarayı,, (bu asıl
mabedin eski bir adı olabilir, geç zamanda Ekur yahut Eşarra

adını taşımaktadır)'nı ve onun sella (*kummu*, başkaca *uadmānu*, *papaḫu*)'sını şunlar takib eder :

- a) *isari*
- b)
- c) *bit ḫubūri*
- d) *abussī* ;

cemi halinde *gimirti* "bütün, hepsi,, *siḫirti* "tüm olarak,, bu tek-lifin lehindedir.

isaru'yu herhangi bir şekilde *igāru* (eski metinlerimizde tesbit edilmiştir) 'nun sinonimi kılmak için hiçbir sebep yoktur. Şu halde "duvar,, hatta mabedin ihata duvarı (bu zaten cemi hali dolayısıyla imkânsızdır) değildir²⁷. Biz Sami etimolojisini reddetmiş isek te *isar(r)u*'yu, geç devir Asur inşaat kitabelerindeki *tisar(r)u*'dan (Weidner, IAK 76; Schwenzner, AfO 7, 247 altnot 45; AfO 10,23) ayıramayız; *tisar(r)u*'daki *t*'yi, daha ziyade *tibira* : *ibira* ve birçok diğer misallerdeki mümaselete göre substrat dilin bir hususiyeti olarak izah ediyoruz.

Aşşur mabedinin nasıl *isaru*'su varsa Sanherib'in tersanesinin de (müfret) *tisaru*'su mevcuttur, Luckenbill, Sanh. s. 96, 78 (paralel yerde : *šikittu*), ki bu "saha,, "kompleks,, 'den başka bir şekilde terceme edilemez. Bu yer *tisaru*'yu *dūru*'nun bir sinonimi kılmağa ve Aşşur şehrinin iç duvarı ile münasebetli (Weidner, Schwenzner) addetmeğe manidir. Sadece *tisaru*, Asurda müşahhas yapılar tümüdür (IAK 76, 36; KAJ 254,6).

Duplikatı KAV 83 ile birlikte KAR 214 I 30 v.d.'na göre Aşşur mabedi, *Ekur* yahut *bit Aššur* şu kısımlardan ibarettir :

- a) *papaḫu rabū*
- b) *papaḫu la a-ṣ[i-e]* (herhalde = *bit Ninlil*), yalnız KAV 83'de.
- c) *bit nakamāte*

d) 3 *kisallu* (1 *k. abāri* [ŞL 579, 386], 2. *k. Ninlil*, 3. *k. namri*). Kült yerlerine inhisar eden "tanrılar adres kitabı,, (KAV 42, 43, 180; RA 14, 171) şunları zikreder :

- a) *papaḫu*
- b) *bit Ninlil*

²⁷ AfO 11, 364, 14'e göre Akatça *kisū*.

- c) *bīt hurše*
- d) *bīt Ea-šarri*
- e) *bīt Allatum* ²⁸;

d ve *e* ancak geç devirde Aşşur mabedi tümüne idhal edilmiş olmalıdır; *e*, I. Şamşi-Adad, No. 4'e göre İkünü tarafından inşa edilmiştir.

IV. St. 12 - 24 : bīt hubūri'nin inşa kitabesi

- a) Kısımları
- b) *bīt hubūri*
- c) *hubūri* (st. 12 - 14)
- d) *ZU-e-ni-in* (st. 14 - 16)
- e) *rimu*-formülü (st. 16 - 19)
- f) *sikkatu* formülü (st. 19 - 23)
- g) Lânet (st. 23 - 25).

a) 12'nci satıra göre kiral iki *hub.* yaptırır; HAR-gud serisine göre *hub.* (bk. c) = *namhār sābi* "bira sunan sâkinin kabı,"dır. Sâkinin asıl faaliyetine *mazû ša šikari* denmektedir; st. 23 v.d.'da *bīt (hubūrē) tū'imē* içinde *šik(a)ra mazû* edenler te'lin edilir. Bu keyfiyet, st. 16-23'den dolayı, "b. *h.*'nin inşa kitabesi," tesmiye ettiğimiz st. 12-25'i bir vahdet olarak toplamakta bizi haklı kılar. Buna göre *ZU-e-ni-in* denen (st. 14) cihazları *bīt h.* içine koymalıyız. Tam paralel yazılış dahi c ve d maddelerinin birbirleriyle ilgili bulunmaları lehindedir. e ve f bahisleri, aşağıda temas edildiği gibi, yalnızca b. *h.* ile değil bütün Aşşur mabedi ile alâkalı telâkki edilmelidir.

b) bīt h.

h.'lar binaya ismini verecek kadar belli başlı demirbaş eşyalardı. İrişum yapısının öncüsünde, Şalim-aḥum tarafından inşa edilmiş Aşşur mabedi kitabelerinde (No. 1, 16) geçer; Asur kiralılarının kitabeleri, İrişum'unkiler gibi, onlardan bahsetmezler. İrişum, ismi, ikiz-*hubūru*'lara göre "İkizler evi," ne çevirmiştir. Bu çift oluş dahi (dual yerine) cemi halindeki *hubūri*'den çıkaracağımız gibi, daha Şalim-aḥum devrinde vardı. Bir *h.* herhalde Aşşur'a ikincisi İştâr'a vakfedilmişti.

Bira yapmağa yarayan nesneyi st. 14 v. d. dan istidlâl etmek

²⁸ İlaveten f) = *bīt Siraş* «bira yapılan yer», bk. altnot 31.

istemıştik; fakat *st. 23* bize bütün bunların sadece sembolik olduğunu, edevatin göz boyamağa mahsus bulunduğunu kabul etmek gerektiğini gösterir gibi görünmektedir.

bit hurše adı altında *bit hubūri*, geç zamana kadar korunmuş olsa gerektir: "tanrılar adres kitabı," KAV 42, 43 § 3. İçine tanrı heykelleri de dikilmişti; orası aynı zamanda bir mahkeme idi ki onun ilâhî yargıçları - kitabemizde anılanlardan farklı olarak ⁴DI. KUD. MEŞ *ša parakki* diye yad olunurdu. Belki IAK 138, 5, 16'da *bit* ⁴DI. KUD. MEŞ ile *bit hurše* kastedilmiştir.

Eski *bit hubūri* ile yeni *bit hurše*'nin tarafımızdan aynı olarak kabul edilmesi, mutfak ile bira içilen yerin muhtemelen mekânca bir birlik teşkil ettiği düşüncesine dayanmaktadır; "Kap.," tabletlerinin şahadetine göre *huršu*, hususî bir evin mutfak ve yemek odasıdır²⁹; burada önem ekseriyetle " (kilitlenebilen) kiler," üzerindedir³⁰; Aşşur mabedinde de *bit hurše*, KAV 43 a. y. 32 ve paralel yerlere göre mutfak telâkki edilmiştir (bk. Weidner, IAK 91, altnot 3); buna nazaran *b. h.*'ye Sumerce *e₂. şu. bur. an. na sun'i* ismi verilmiş ve *bit naptani itarraşu* "yemekleri hazırladıkları yer," olarak terceme edilmiştir.

bit hubūri ile *bit hurše* arasında ayniyet kurma fikrimizi, nihayet IAK 91, 18'e göre halk ağzında *bit altamme (aštamme)* denen, Aşşur'lu İştâr'ın mabedindeki *bit hurše* ile mümâselet te desteklemektedir. Bu ise misafirhaneli aşevi olarak kâfi derecede taayyün etmiştir³¹.

²⁹ Meselâ KTHahn 9, 32-35 (kelime sırasında hafif bir emendasyonla: *ana hurşika mala akāl şerrika u aşşitika şebilamma nēnu eprışunu lū niddin* "çocuklarının ve karının iâşesi için (gerekli) olanı mutfağına gönder ki, biz onların hissesini verebilelim!");

TC 128b x+8 "yeni evde mutfakta işsiz güçsüz oturuyor".

³⁰ TCL 3, 51, 11: *şaptam. . . . ihhurşim pihişi* "yünü kilere kilitle!"; benzeri CCT 4, 35b, 17; EL 180, 4; Cont. 26, 11; TC 3,99, 9; [Bir Mari mektubuna nazaran Şubat-Enlil'deki *hurşu*'da güzel kokulu merhem yapılmaktadır: Jean, Arch. Or. 17, 328].

³¹ Asb. Rm. IX, 50'ye göre bir misafirhane sahibi kadın (SAL *aštamma*) yemek (*nidnu*) satmaktadır. OLZ 1921, 135a'ya nazaran "genel ev" olmayıp "konak"tır. — Eski *bit hubūri* yerine, altnot 28'de kayd dılmış olan, *bit Sıraş* "bira yapılan yer" (krş. altnot 49)'ın geçtiğini düşünmüyoruz. Çünkü bira yapılan yerin başlıca fonksiyonu *bappiru* denen ve biraya ilâve edilen maddenin istihsalinden ibaret olup bira içilen yerle asla alakalı değildir (bk. altnot 47). İrişum'un planını araştırmak gerekirse, "Tanrılar adres kitabı"ndaki sıralamaya göre bira yapılan yerin mabed kompleksi içinde bulunmadığı görülür.

c) St. 12-14

Paralel metin yerleri : İrişum No. 6, 17-22 (=No. 13, I 7-14), krş. No. 1, 6 v. d. 2 *ḫubūrēn* (ana ^dAššur *bēlija*) *ulid* 2 H.U.US ša 1 GU₂t a *siparrim ina išdišunu aškun*.

Filolojik mülâ hazalar

St. 12(-15).

Gerek "Kap.," metinlerinde gerek Eski Asur kitabelerinde şunu müşahede ediyoruz. İki dane olan nesnelere, tabiaten çift olmadıkları takdirde, isimlere *šinān*, *šittān* ilâvesiyle dual şeklinde ifade edilmektedir; (bazan, yerine cemi şeklinin geçtiği) alelâde dual şekli ise malûm yahut önce zikredilmiş iki adet olan nesnelere bahis konusu edildiği vakit kullanılmaktadır.

A'da: 2 *ḫubūrēn* st. 12 "iki,"
2 *us'ēn* st. 13
2 *ēnēn* ZA 43, 115, 30;

B'de "muayyen olan iki," : *ēnēn* ibid. 35; ZU-*e-ni-in* kitabemizde st. 14; *ku-u₂-e-en a-ni-ti₂-in* Photo Ass. 4062 st. 9, (krş. Lewy, HUCA 17, 53). Buna mukabil cemi *narkābē* st. 15 (burada ise iki sayısı mutlak surette zarurî değildir); *ḫubūrē* Şalim-aḫum 1,16; *tū'imē* yukarıda st. 23 (tabii olarak çift)³².

St. 12'de *tū'imē*'deki ek tam olarak tesbit edilmemiştir, fakat "Kap.," tabletlerinin dil itiyadına göre gereklidir. Burada dualde isimle sıfat arasında mutabakat daima hâkimdir³³.

tū'imē(n), Akatça *tū'amu*'ya dayanmaktadır ki, bu Arapça *taū'am*, İbranca *tō'am* kelimelerine tekabül eder; Arapça *tu'am* tâli formu yalnız Âramca'da temsil edilmiştir.

St. 13. Bu satırın başında noksan olan 1-2 işareti tamamlamadık. Burası için [*lū*] teklif edilemez, çünkü Eski Asur kitabelerinde

³² «Kap.» vesikalarında meselâ TC 2, 19, 6'da: *šina tuppēn*, 13'te yalnız *tuppēn*.

³³ Nihayet dual ekinde *-en* ve *-in* arasındaki değişikliğin de izah edilmesi gerekmektedir; dualde normal ek *-en*'dir, fakat yukarıda *annitīn*, *suēnīn*, «Kap.» *raqqitīn* kelimelerinde bunun yerinde *-in* bulunur. Eski Asur yazıtlarının *e* ve *i*'nin ortografyasında meydana koydukları rabitasızlığa rağmen (bk. ZA 43, 116, st. 30'a ait varyantlar) burada fonetik varyantlar kabul edilmelidir; belki normal hallerde dual eki vurguyu kendi üzerine çekmektedir, buna mukabil **anni'tīn*, **raqqitīn*.

hiç bir yerde tesbit edilmemiştir. *hubūru*-kaplarının imal edildiği maddeyi koymak ta uygun düşmez. Böyle olsa idi ancak [KU₂.UD] akla gelirdi³⁴; zira Eski Asur lehçesinin dil itiyadı **ša kaspim* icabettirir³⁵; paralel yerlerde de böyle kıymetli bir madde sükûtle geçilmezdi. Aynı suretle B'de dahi kutsal eşyanın daha yakından tayinine imkân yok gibi görünmektedir³⁶.

Her iki kopya metnimizde 2 u₂-u₃-e-en'in tekabül ettiği, paralel orijinal kitabelerdeki 2 H₂.US, SA.TU'nun *ša-du-im* yerine yazılması³⁷ kabilinden, "pseudo - ideogram,"ın fonetik yazılış için kullanılmasıyla münasebetlidir. Bu suretle meydana çıkan ^u*šum*³⁸ için hiçbir yer bilmiyoruz. Kelimemizin, *hurāsum* H₂.SA (mergup bir altın³⁹ nev'inin tavsifi) ve "Kap., tabletlerinde *hušāū* yahut *hušāū* (plurale tantum) adıyla sık geçen⁴⁰, günlük ihtiyaçlarda kullanılan madde ile alâkası yoktur.

³⁴ [URUDU] olamaz, çünkü bu nevi kaplar asla bakırdan yapılmamıştır.

³⁵ Meselâ *kāsam ša hušārim* TC 2, 22, 15; *šamšam ša hurāšim* Babyl. 6, 191, 7, 7 v.d.

³⁶ B st. 13'te *tu₃-i-me-e[n]* tamamlamamız da şüpheden azade değildir.

³⁷ Yahut *a-ki-tam* yerine A₂.K.I.IT; u₂-*hi-nam* için U₄.H₁.IN; *nurmū* için NU.UR.MA.

³⁸ Baştaki ^u in *h* ile ifade edildiği hususunda Eski Asur devrinden hiçbir belge yoktur, bunuala beraber st. 37'de *lā habārim* hakkında bu eiheti dikkat nazarına aldık. Babilceden: i-na H₂A-di-a-nim BB 48,24 (Sandhi ?); *apparū* yanında *happarū* Fauna 102; H₂U-ur-H₂U-ud (= ^u*ur^uud*) YBT 10, No. 5,3; 52 III 4; *haru*: *aru* MSL 1,211 (Saudi ?), *hadāru*: *adāru* (geç devirden); *hakukūtu*: *akukūtu* (geç devirden).

Hem birinci hem de üçüncü konsonu laringal olan Samî kökler pek seyrek, böyle bir teşkile misal olarak herhalde yalnız **hs^u* gibi bir kök akla gelir. Belki Asurcada muktebes bir kelime bahis konusu olup bunun *a-u₂-š₂-im* ZA 43, 115, 42 ile aynı olduğu düşünülebilir.

³⁹ Yalnız CCT 4, 22b, 19. H₂U.SA'yı H₂U₃.A yerine basitleştirilmiş bir yazılış olarak (IR₄ yerine IR yazılmasına kıyasen) izah ediyoruz. GUŞKIN. H₂U₃.A = «kızıl altın» (Thompson, Chemistry 59).

⁴⁰ Bu kelimedede eskimiş maden, maden parçacıkları, kırıntısı (*scraps*) gibi bir mana arıyoruz, muayyen bir madeni kastetmeksizin de olsa bunu tunç ile ilgili görüyoruz. Dellilerimiz şunlardır: TCL 17, 55, 36-39: *lu-u₂ hu-še-e I(?) ma-na lu-u₂ I pa-ša-am šu-bi-lam*; burada yazıcının ya (tunçtan) bir balta yahut onun yapılmasına yarayacak maddeyi istediği ihtimali akla yakındır. — KAJ 310, 61 v.d. *ud-du-gu* URUD.MEŞ u₃ UD.KA.BAR.MEŞ *hu-ša-u₂ la hi-tu* «bakırdan ve tunçtan maden parçacıklarıyla yapılmış mekikler (?) tartılmamıştır» — (Bundan başka *erū hušū* (TCL 10, 55, 18; ABL 319, 8), *siparru hušū* (HWB 295), *parzillu hušū* (TCL 13, 233, 40) ile *hu-še-e parzilli* (Nbn. 558, 15) vardır.—

St. 14. Paralel metinlerdeki *ina işdişunu aşkun* için bizim kopyalarımızda : *ina qarbişunu addi* = "onların yanına (*hubūru*'lara) koydum," ifadesi okunur ; krş. BIN 4, 122, 5 v. d. [*1 su₂*]-*pa₂-nam* ⁴¹ *kaspam* *ri-ik-su₂-um i-na qe₂-er-bi-šu na-di₂* "ona 1 kevgir, gümüş(ten) , bir bağ (gümüş tel ⁴²) konulmuştur.". Burası *nēpišu* "madeni çubuklar,"'ya bir *riksu*m konan (*ina libbi nēpişim nadi*) başka yerleri andırır ⁴³. Metnimizde olduğu gibi, bu yerde *ina libbi* ve sinonimi *ina qerbi*, "içinde," değil, ancak "ona," olarak tercüme edilebilir ⁴⁴.

Eşyanın izahı

Bira istihsalinde kullanılan kaplar hakkında Zimmern'in ZA 32, 166 - 170 (1919)'deki makalesine şu kısa mülâhazaları ilâve edelim :

A. HAR - g u d serisi, Rez. A, 2.tablet, 65 - 68 ⁴⁵

" B, 2. " , 279 - 282 ⁴⁶ :

Kültepe metinlerinde *h.* üzerine muamele ağırlığına göre cereyan etmektedir (ağırlık 30 mana'dan 45 şeqel'e kadar), kalay, *h.*'dan dört defa daha pahalıdır (TC 3, 157, 13-15).—Hem muayyen bir madeni hem de bir vasfın ifadesini imkânsız kılan daimî bir cemi hali için *starrū* cemi hali ile karşılaştırınız (meselâ EL 242, 11; CCT 3, 85, 9) = «tunç eşya».—Bu kelimenin bir renk ifade eden *huşû*'dan etimoloji bakımından ayrılması ve daha ziyade, kırıntı, döküntü ilâh.... için çok kullanılan *haşû* fiilinin *fu'âl* şeklini ifade etmesi mümkündür ; bu sonuncu fiilin manası aşağı yukarı «ufalamak» tır (CT 17, 31, 12). (Belki *kīma huşé* ile de bağlanabilir Astr. Ch, 2. Suppl. No. 64 I 9, onun için Weidner, IAK s. 12, altnot 1'de «humuzlanma» manasını teklif etmektedir).

⁴¹ Krş. Gelb, OIP 27, 66 ve Oppenheim, AfO 12, 344 altnot 4. Bizim terceme teklifimiz ZU.BA-*num*'un Babilcedeki *supinnu*, *supīnu* ile eşitliğine dayanır.

⁴² *riksu*m olarak burada, takriben 5 şeqel tutan ve Aşşur'a sevk edilen gümüş üzerine konan resim ve komisyon (*nishātum* ve *şaddū'atum*) ilâve edilmiştir.

⁴³ Oppenheim, AfO 12, 355 altnot 40.—Metnimizin her iki varyantının açıkça gösterdiği gibi, münakaşa edilen yerdeki *ina libbi (qerbi)* den ZU.BA-*num*'un bir kap olduğu ve dolayısıyla *epēšu* için «paket yapmak, denk bağlamak» manası çıkarılamaz.—Asur ticaret kolonileri devrinde *nēpišu*, *riksu* ve gümüşün ufalanması için bk. Bossert, Königssiegel 165 v. d.

⁴⁴ BIN 6, 179, 5 v. d. da : *şitta işşabtān* *ina libbi riksim şaknānikkam* «deste (demet) ye senin için (diğer süs eşyaları ile beraber) iki küpe konmuştur».

⁴⁵ K. 152 (RA 14, 179); K. 4547 + , Rm. 358 (RA 28, 135).

⁴⁶ K. 242 (RA 28, 132); K. 207 (V R 42, No. 4).

- a) duk. laḥtan = laḥtanu = namḥar šikari
 b) duk. MUD₃ = ḥubūru = „ sâbi
 c) duk. am. ma. am = ammamu = „ turrû
 d) duk. ḥara₄ = ḥarû = namzitu

B. *namzitu* ve *namḥāru* bira imalinde en mühim cihazlardır, onlara şuralarda tesadüf ediyoruz ;

a) bira yapılan yerde (*bit* LU₂.ŞIMXGAR⁴⁷, mabed birahânesi ise = *bit* dŞIM⁴⁸) ;

⁴⁷ BE 9, 43 : *şikaru reštû* (kaş. sağ «ilk mahsul», tezadı kaş. u. z. sa) nun yapılması için 6 *namzitu*, 2 *namḥāru* ;

Nbn. 787 : *şikaru reštû*'nun yapılması için 10 *namzitu* ve *namḥāru* ;

BRM 1, 12 : *billātu* «mahlut bira» yapımı için 5 *namḥāru* ;

NRVU 616 : 8 *namḥāru* ; burada *namzitu* yok gibi görünüyor, belki de onun yerine taştan bir yalak kullanılmıştır.

Bira yapan, biracı manasındaki LU₂.ŞİM (krş. Th. Bauer, *Inscr. Assurbani-pals* s. 2 v. d.) ideogramı, bira baharatı (ŞIMXGAR, Sumerce : *bappir*, Akatça : *bappira*) yapımından gelmektedir ; onun Sumerce ismi *lumgi, ningi*, Akatçası muhtemelen *siraşû*'dur ; CT 12, 24, 49 böyle tamamlanmalıdır ; CT 6, 23c, 4 ile de karşılaştırınız.

bappiru Eski Asur devrinde evde imal edilmekte ve eşit ağırlıkta somunlar halinde muhafaza edilmekte idi (BIN 4, 90, 4 ; CCT 23, 20 ; TC 3, 181, 15'te sayılmıştır ; EL No. 147, X- 17'de tartılmıştır).

LU₂.ŞIMXGAR'ın bir nev'i olan LU₂.ŞIMXA ve *siraş* - ki *siraşû* bundan gelmektedir - için bk. altnot 48.

Eski Asur ve Eski Babil çağında *bappirû*'ya koku veren cevher'in ne olduğu henüz bulunmamıştır ; Yeni Babil devrinde bira baharatı olarak bahçelerde yetişen *kasû* nebatından istifade edilmiştir (bk. NRVU, s. 526 v. d.)

Arpanın maltlaştırılması (*baqālu*) - ki bu işten hususi bir meslek (*bāqilu*) te inkişaf etmiştir -, nihayet bizzat biranın istihsalı (*laḥāmu, laḥḥumu*) ve mayalanacak biranın kilden kaplara (*dannu, habû*) boşaltılması da biracıya düşen vazifelerdendir.

⁴⁸ Bk. altnot 28 ve 31. Biracılar loncasının koruyucuları tanrıçe Ninkasi ve (bazan aynı ulûhiyet olarak teşhis edilmiş olan) Siraş (Siris) ile dŞIM yahut dŞIMXA (hiçbir vakit dŞIMXGAR değil) ideogramlarıdır. *siraş* (aşna'nın tahlil için olduğu üzere), bira için şairâne, edebi bir adlandırmadır ; onun aslında *bappiru*'nun bir sinonimi olduğu, *siraşû* meslek adından çıkarılabilir ; LU₂.ŞIMXA'nın biracılık mesteliğinin bir nev'i mi yoksa yalnız yazıya has bir varyant mı olduğu henüz anlaşılamıyor ; sonuncu düşünce daha muhtemeldir, zira ŞIMXA ideogramı *ea-nāqu* serisinde bulunmaz ; dŞIMXA ulûhiyeti umum biracılık zanaatının dişi mümessilidir ; Asb. Rm. IX 50 dahi bu noktâi nazarı destekler.

b) meyhanede (*bit sâbi*)⁴⁹;

c) hususi evde⁵⁰.

C. *mazâ'u* (=Sümerce sur) "sıkarak usareyi çıkarmak," tır⁵¹, *billātu* "karışık bira,"⁵² yahut *ribku* "kaynatılmış bira,"⁵³ gibi daha iyi arpa birası nevilerine karşılık *şikaru mazû*⁵⁴ yahut *mez'u*⁵⁵ ile "alelâde bira," ifade edilir. Arpa maltının suyu *namzitu* içinde elle sıkılarak çıkarılır; Akat devrinden buna dair resimler: Weber No. 438 ve Frankfort XXII c'deki mühürlerdendir.

D. *namzitu* cihazı, tipik bir şekilde, ağaçtan mamul bir mesnet (*kannu, qanqannu*) üzerine bindirilmiştir⁵⁶. Bu cihazdan üç nevi tefrik edilmektedir:

⁴⁹ *sâbâ*'nın ve ekseriyetle *sâbitu*'nun tipik bir cihazı sayılan *namzitu* için bk. Zimmern, ZA 32, 172, 32; 169; *hubûra* (= *namhar sâbi*, yukarıda A b'ye göre) için: AMT 96, 2,5 *ina bit sâbê a-şar hu-b[u]-r[i]* (krş. Ebeling, MAOG V 3, 13). *bit sâbi*'de taze bira istihsal edilir (*şikar sâbi* yahut *sîbu* Zimmern, ZA 32, 167; Gray, Şamaş No. 1 I 45 v. d.). ± 1400 yıllarında mevcut olduğu ve Suriyede revaçta bulunduğu tesbit edilmiş olan (Moortgat, No. 526) birayı kamışlarla içmek âdeti Babilonyada Eski Babil zamanındanberi riayet görmemiş olsa gerektir; daha ziyade içki kabı *nasbû*'ya dayanarak *sabû*, taze birayı bardakla sunmak manasına alınmalıdır.

⁵⁰ Meselâ Nbn. 258, 12 v. d.: *2 namzitu, 2 namharu*; aynı suretle NRVU 836.

⁵¹ AMT 105, 8: *ta-man(!)-za-*² (nardan usare);

.. 13, 6, 3: *ta-ma-za-*² (objesi kırılmıştır, gözün içine fışkırtmak, paralel olarak st. 6'da *tunattak* «damlatmak»); krş. KAR 182, ay. 29; 187, 14.

Sümerce sur hem «akmak», hem de «akıtmak» manasındadır. Aynı zamanda danelerden yağ, üzümünden şıra çıkarmağı ifade eder, Akatçada ise ona *şahātu* tekabül eder.

*imazza*²ya karşı, kitabemizde st. 24'te *imazzi*(²) varyantlarına dikkat etmelidir. Bunlardan ilkinin yukarıda zikredilen geç Babil devri şekilleri arasına almalıdır. Fakat IV 1 presens *immanzi* (HWB 396 a; KAR 375 III 31) göstermektedir ki Babilcede I 1 *imazzi* dahi meçhul değildir.

⁵² Yukarıda altnot 47 ve ABPh No. 87'ye göre *billātu* dahi *mazû* ameliyesiyle istihsal edilmektedir, (*nablulu* cihazı ile) karıştırma. buna göre *mazû* faaliyetinden sonra olmaktadır.

⁵³ Thureau-Dangin, RA 19, 84; HAR-g u d serisi, Rez. B, tablet 6, 71 (*bi-lat* [*billat* yerine] *ribki*).

⁵⁴ ZA 32, 168 altnot 1; yakında Oppenheim tarafından JAOS'de yayınlanacak bir ilâve parçası ile HAR-r a serisininin 23 üncü tableti; (*şikaru*) *mazû*'nun buradaki mukabillerinden birisi ka ş. l u ş. a = «bulanık bira»dır.

⁵⁵ Gray, Şamaş No. 1, I 49; HAR-g u d serisi Rez. B, tablet 6, 72.

⁵⁶ Zimmern, ZA 32, 169; Thureau-Dangin, 8. Camp. 54 altnot 4; CT 42, 32; 43, 68; Nbd. 258, 15; Camb. 330 v. d.; VS 6, 314. (C'de kaydedilmiş) Resimlerle karşılaştırınız.

1. *namzītu* = Sumerce *ḫ a r a₄* = Akatça *ḫarū*⁵⁷;
2. „ = „ *dug.nig₄.dur₂.bur₂* “kaidesi delikli,⁵⁸;
3. „ = „ *k a k k u l* = Akatça *kakkultu, kakkullu*⁵⁹;

Tahammür *namzītu* kabı içinde vuku bulur, hiç olmazsa bunun ilk safhası orada cereyan eder ki, bu esnada kap altnot 58 ve 59'a göre bir tıkaç veya kapak ile kapatılırdı⁶⁰.

E. *namḫāru*⁶¹ kabı, *namzītu* içinde yapılan ilk bira maddesini almasından (*maḫāru*) dolayı bu adı almıştır. Biz *namḫāru* kaplarını ince uzun destiler olarak tasavvur etmekteyiz. Onları mühür tasvirlerinde bu neviden resimlerle (bk. D ve altnot 49) aynı tutuyoruz. Bunlar bir takım kaideler üzerine oturtulur, alçak üç ayaklar üzerinde de dururlar.

F. A'da kaydedilen müsavata itimad edebiliriz: ona nazaran yalnız meyhanede (ilâve ediyoruz ki bira yapılan yerde de) (büyük) *namḫāru* = *ḫubūru*, (evde) alelâde *namḫāru* = *laḫtanu*⁶².

Kullanılan bütün *namḫāru* ve *namzītu* neveleri kildendir; haraç ve ganimet eşyaları listelerinde ise en sık geçen maddelerden biri

⁵⁷ *ḫarū* kabının *namzītu* olarak işe yaradığı ancak lûgatler vasıtasıyla (yukarıda A d) tesbit edilmiştir (ZA 32, 174, 53'te mevcut değil). *ḫarū* AfO 12, 138 v.d. göre daha ziyade istihlâke hazır biranın konmasına mahsus bir kap olarak kullanılır (bizim *ḫarū*'nun henüz nüfuz edilemeyen diğer manaları için bk. MSL 2, H zeyli).

⁵⁸ Von Soden, ZA 43, 273 altnot 3; G. Meier, AfO 12, 45 altnot 40 v.d. İdeogramın lugavî manası «kış deliği olan» dır. Bu sebepten o neviden *namzītu*'ların kaidesinde bir akıntı deliği vardı ki, bu bir tıkaç ile (*purussu*; **purussū* değil) tıkanabiliyordu. O nevi *namzītu*'nun «küçük» varyantı *napraḫtu* deye adlandırılmıştır.

⁵⁹ ZA 32, 168 v. d.; ḪAR - r a, tablet 10, 205-211'de şu sırayı buluyoruz: *kakkullu, namzītu, napraḫtu, ḫarū*. — *kakkullu* geniş karınlı ve dar ağızlı kilden bir kaptır (KAR 94, 26); sım sıkı kapamanın bir remzidir: *kīma kakkulli katim* CT 4, 8a, 8 ve 22; SAI 6633 v. d.; *katim* = Sumerce ŞU₂ yahut DUL. Buna nazaran bir kapakla - tıkaç değil - kapatılmış manasındadır.

⁶⁰ *namzītu*'nun **manzītu* deye bir tâli şekli yoktur; Bezold'ün lûgatinde s. 167'de (CT 3, 2, 6'daki *sūmam u arqam kīma panī manzi'at* . . . dan dolayı) «büyük, mayalanma küpü» manası verilmiş kelime daha ziyade alâimi sema (*manzât*) anlamındadır.

⁶¹ Vokabulerlerden başka (bk. yukarıda A) krş. Thureau-Dangin, Rit. Acc. 53.

⁶² Eski Babil ev idaresinde: YBT 2, 152, 40 ve 43 v. d.

olarak tunçtan *namhāru*'ya tesadüf ediyoruz ki⁶³, ekseriya aynı maddeden yapılmış *narmāku* "su dökmek için ibrik", in yanında zikredilir⁶⁴. Buna mukabil haraç eşyası meyanında tuçtan *namzitu* pek seyrek anılır⁶⁵. Geç devrin Babilonya mabedlerinde bira yapılan yerin teknil tehzizatı (*qanqannu, namzitu, namhāru*) gümüşten yapılmıştı⁶⁶.

G. Eđer *st. 13*'e ve bu husustaki mülâhazalara (yukarıda s. 191 v. d.) dönecek olursak, (her ne kadar fiktiv de olsa) içinde tanrı Aşşur (ve Şerū'a) için taze bira yapılan *bīt hubūri*'yi tasavvur etmeğe yarayacak kâfi mukayese noktaları bulunduğunu görürüz.

Neden yapılmış olduğu hakkında teknil paralel yerlerin birşey bildirmediği ince uzun bira kaplarının (*hubūru*, bk. s. 189, 192) E'ye göre tunçtan olması muhtemeldir, onların imali hakkında dupli-katlarda kullanılan *ūalādu* "doğurmak", bu suretle normal *patāqu* "(tunç) dökmek", yerini almaktadır⁶⁷. 14 üncü satıra nazaran destilere bronzdan masif, 30 klg. ağırlığında bir ayak takılmıştı, belki bu Weber No. 526, 348 de resmedilen neviden bir uçayaktır. ²*uṣṣum* olarak tesmiye edilişi kendisine mahsus şekli hakkında bir bilgi vermiyor⁶⁸.

H. *St. 14-16*: ZU-e-ni-in ve *narkābu*.

⁶³ Muss-Arnolt s. 681; Mitanni prensesinin çeyizi arasında tunçtan bir *namhāru* zikredilmiştir, Am. Knudtzon No. 25 IV 57; Am. No. 19, 32 'deki altın *namhāru* ise herhalde efsâne âlemine aittir.

⁶⁴ CT 19, 31, 8-10 b'de şu edevat (benzeyen şekilleri sebeble olsa gerek) bir gurup teşkil etmektedir: 1. *narmāku*, 2. *laḥtanu* (= *namhāru*) ve 3. *birsisū* (= *namāṣu* «sütten yağ elde etmeğe yarayan kap»). Burada 2 ve 3 için Akatça normal mukabilleri konmuştur.

⁶⁵ HWB 396 a: gümüşten *namzitu*, Firavnın hediyesi olarak Am. No. 14 II 36 da geçmektedir.

⁶⁶ YBT 6, No. 62; YBT 7, No. 185.

⁶⁷ Benzeri KINE KU₃.UD u.ş. t. u. da «ocak, gümüşten dökülmüş». Samsu-ditana'nın 14'üncü yılı tarihi, BE VI 1, No. 115. — «Çekiçle döğmek» için edibâne «doğurmak», dolayısıyla «meydana getirmek» uymasa gerektir. Şu da var ki Sumerce tu d (= *ūalādu*) dahi heykel yontma anlamındadır (meselâ Gudea A statüsü 3 II 3; G statüsü 3 XVI 7).

⁶⁸ ²*uṣṣum* kelimesinin, kendisinden daha geç devir kelimesi olan *uṣṣū* (plurale tantum, «bir evin temeli») nun neş'et ettiği farzedilmesi gereken öz şekil olmasını imkânsız addetmiyoruz. Kitabe bu yerde de şâirane ifade tarzından istifade etmiş olabilir. (*uṣṣū*, 'ṣṣ kökünden gelmiş olamaz. Diğer Sâmi dillerdeki karşılıkları iktibaslara dayanır.)

Yukardaki D ile mukayeseden şu müsavat çıkmaktadır:

*Zu-e-nu-um = kannu,
narkābum = namzītu.

İlk zikredilen aletin, bütün kannu'lar gibi, ağaçtan yapıldığı büyük bir ihtimalle tunç kaplama'dan (st. 14 v. d.) anlaşılıyor.; bir kaide olduğuna da "üzerine koymak „ (st. 15 v. d.) ve "süvari„ (st. 15) işaret idiyor.

Görünüşe göre başkaca tesadüf edilmemiş olan ZU-e-ni-in⁶⁹, tereddüdsüz sū'ēnēn okunur ve, šamšum = "kurs„⁷⁰ mümasaletine benzer bir şekilde, "aylar„ diye tefsir olunabilir. Acaba ağaç çemberler böyle mi ifade olunuyordu?

narkābum başkaca yalnız üst değirmen taşını ifade ediyor⁷¹, eğer teklif ettiğimiz mana tahakkuk edecek olursa, o, bira yapmağa yarayan esas cihazın mutad ismi olmayıp şairane mecaz olarak mütalâa edilmesi gereken bir addır, ki bu da müşkülât arzeder⁷². Bu cihazın (kap) da tunçtan olduğu emniyetle söylenebilir, st. 15 te de siparrim sehven atlanmıştır.

d) St. 16-23. "rīmu„ formülü

Paraleli İrişum No. 12 I 11-14:

¹¹ [E₂]-tum ¹² [rī]-mu-um ¹³ [šu]-um-šu ¹⁴ [x] na [y] (E₂-tum'a uymaz.)

No. 12, kısa satırların da gösterdiği veçhile, orijinal bir kitabe olup, IAK s. XVI'de iddia edildiği gibi No. 13'ün duplikatı değildir. Eski tahririnde sikkatu- formülünü de ihtiva eder. Başka paralelleri yoktur. Kitabe, kol. 2 nin gösterdiği gibi (No. 7 bunun dupliktır) Aşşur mabedi inşaatile ilgilidir.

St. 16-23'e dair filolojik mülâhazalar

Gayrı muayyen harfi tarif anlamında šumšu, -ša:

⁶⁹ Kelimemiz belki emendasyon yardımıyla BIN 6, 175, 17'de bulunabilir, orada st. 16 v. d. şunu okuyoruz: 2 ma-na ħu-sa-u₂ ia-u₂-tim (-tum yerine) a-na ar-UD(okunuşu ħa?)-tim a-na 3 su₂-ŠI₂(okunuşu e?)-na-tim.

⁷⁰ Krş. Oppenheim, AfO 12, 345.

⁷¹ İbranca rākab gibi,

⁷² Bununla beraber, bir kelimedede alışılmamış bir şekilde iki işaretin atlanmış olmasına rağmen, A nüshasında ar-be-e'nin iyi okunuş şekli olduğunu, na-ar-kaş be-e'yi ise kopya eden yazıcının anlaşılmayan metni düzeltmesi suretinde izah edecek kadar ileri gitmek istemiyoruz.

Müşterek Akatçada yalnız *mimma šumšu* = "herhangi bir," ; ingilizce "any", manasındadır :

a) EL No. 246, 30

²⁸*tup-pa₂-am* ²⁹*ša ki-ma tup-pu-um* ³⁰*šu-um-šu* ³¹*ša hu-bu-ul* NN ³²*ša i-na bit* x y *ša* ⁷³*e-li-a-ni* ³³*sa₃-ar tup-pa₂-am u₂-ka₃-al* "bende bir tablet var, muhtevası: XY'in evinde (bulunan), çıkacak NN'e ait bir borç senedi, muteber değildir,, Burada *šumšu*="any",

b) TC 3, 264 A, 14

¹³*tup-pu-um* ¹⁴*šu-um-šu* *ša i-na* ¹⁵*bi-ti-a e-li-a-ni* ¹⁴*ša* ¹⁹*sa₃-ar*

"muhtevası (olan), evimde meydana çıkacak bir tablet muteber değildir,, Manası "any",

c) CCT 4, 27 a 12

¹¹KU(I).H.I.A A[N].NA *pi₂-ri-ka₃-nam me-nu-n[i-a-nam]* ¹²*u₃ ma-aš₂-ki š₂-ma-am* *šu-um-šu* *la₂ i-[šu]*

"bende elbiseler, kalay, bir gömlek, bir yahut deriler, herhangi bir mal yoktur,, Mana = "any",

d) CCT 3, 14, 7

u₂-nu-tam₂ šu-um-š[a] *ša i-bi₄-tim i-ba-ši₂-u₃*

"evde bulunan herhangi bir ev eşyası,,

[Buraya ait olmayan

e) Liv. 3, 15

¹⁴*A-mi-na* ¹⁵*šu-um-šu* ²⁶*ma-na* ¹⁰*š[iqil]* ¹⁶*kaspam ha-bu-ul-ni-a-ti₂* "A. isimli biri bize borçludur,, cümlesindeki *šumšu*'nun bu şekilde kullanılışı günlük Akatçaya mahsustur.]

İrişum-kitabesinde ve onun duplikatı olan İrişum No. 12'de *šumšu*'nun kullanılışı, Kültepe tabletleri Asurcasındakine nazaran manaca daha geniştir :

St. 16 bitum rimum šumšu

St. 17 „ lamassum šumša

St. 18 „ šigurum lū dannat šumšu

St. 19 „ aksuppum lū êrat šumšu

St. 20 LUGAL šumšu

⁷³ b misaline göre belki {ša} : bu takdirde terceme daha basittir.

Bunlardan yalnız st.20'deki *šumšu*, “any” manasındadır, diğerlerinde ise bu gayrı muayyen bir harfi tarif makamındadır.

St. 19: aksuppum, askuppum'un Asurca şekli olarak KAR 1 a. y. 23, 27, 31'de de geçer.

rīmu formülünün izahı.

1. Hernekadar temenni formunda (*lū*) stilize edilmemişse de, dört mısra (*a-d*), herhalde mabed takdislerinde söylenen kutlama formülleridir. Temel atma töreninde mabedin takdisi âdeti (Sumerce *silim-sum*), Gudea, Cyl. A XX 27-XXI 12 'de tesbit edilmiştir. Mabedin bir Zû kuşu, veya bir pars ile müsavi tutulduğu bilhassa üçüncü ve dördüncü hayır dua sözleri bizim formüllerimizi hatırlatmaktadır:

2. Mezkûr kelâmın sadece *bit h.* ile değil, bütün Aşşur mabedile münasebetli olduğu (akla yakın mülâhazalardan başka) No. 12 duplikatı (bk. yukarda s. 198) ve Şamşı-Adad'ın Aşşur (=Enlil) mabedine taktığı *bit rīm mātāti* (bk. aşağıda 4.) adile isbat olunur.

3. *b-d* mısralarının manası açıktır: mabed bir (şehir) muhafız(ı) vazifesi görür; mabed (şehir), Lamassu ve kapı perilerinin (eve) bahsettikleri aynı (majik) korunmayı sağlar.

lamassu için krş. Landsberger-Bauer, ZA 37, 218 v. d. İrişum zamanında mabed kapılarına Lamassu şekillerinin dikildiğini, yahut geç Asur devrinde olduğu gibi Lamassu adlı muazzam (yabani) ineklerin mevcut olduğunu kabule sebep görmüyoruz. Buna mukabil *c* ve *d* mısralarından (herhalde insan şeklinde, erkek) koruma perilerinin kapılara konduğunu öğreniyoruz ki, onların isimleri (ve şekilleri?) kitabenin 2'nci kısmındaki 7 hâkimlerinki kadar gelişi güzeldi.

4. *a* mısraındaki *rīmum*, *b*, *c*, *d* uzuvları ile aynı nizama mı tabi kılınmıştır, dolayısıyla aynı şekilde “koruyucu” olarak izah edilebilir mi? Böyle bir tefsir yalnız parallélisme'e dayanmamalıdır: M.Ö. 1000 yıllarından itibaren *rīmu* (yabani boğa) resimlerinin saray ve mabedlerin kapılarında en fazla bulunan apotropeik tip oluşu, Babilonyada da durumun aynı oluşu (Asur için HWB 603 a; Babilonya için ZA 37, 90, 18), şahıs adı Aşşur-rīm-nişişu (Stamm, PN 228), paralelleri *-lamassi-*, *-šadī-nişişū* (v. b.), *rīmu*'nun metnimizde “koruyucu” olarak telâkki edilmesini destekler.

Fakat bu şahıs adı münferittir ve dolayısıyla bunda ifadesini bulan dil itiyadı temellendirilemez. Bunun için şöyle bir izah tarzını tercih ediyoruz: *rimu*, Aşşur mabedinin adı olarak “koruyucu,” vasfını (hiç olmazsa aslı olarak) haiz değildir; daha ziyade Lagaş'ta Eninnu nasıl herhangi apotropeik bir çeşniye sahip olmaksızın bir fırtına kuşu ve bir pars ise (bk. yukarıda 1), Aşşur mabedi aynı suretle bir yabancı boğadır. Gudea silindirinin başka yerlerinde de mabed veya mabed kısımları ile hayvanlar arasında mukayeseler vardır (yabancı boğa, arslan Cyl.A XXIV 18). Fakat ZA 39, 245 ve devamındaki mabed ilâhilerinin ve mabed adlarının (RLA 2) bize öğrettiği veçhile Sumerler nazarında asla mutad telâkkilerden değildir, bunlar daha ziyade Gudea hymne'lerinin heyecanlı, yüksek şiir kademesinde bulunur.

Daha iptidai olan Asurlularda durum başkadır: Burada Aşşur mabedinin *rimu* tesmiye edilişi o kadar halkça idi ki, I. Şamşı-Adad, Aşşur = Enlil esasını kurduğu reformunda basit *bit-Aşşur*'a Sumerce şu tantanalı ismi koymuştur:

e₂ - a - m - k - u - r - k - u - r - r - a *bit ri-im ma-ta-a-tim* kitabe No. 1 III 6 v.d. Bu isimden anlıyoruz ki, *rim mātātim* bizzat mabede taalluk etmekte olup Enlil (=Aşşur) ile ilgili değildir ve —hiç olmazsa Şamşı-Adad için— bu *rimu* isminde sadece bir şehir bekçisi değil, gururlu bir cenkçi ifadesini bulmuştur. Şamşı-Adad'ın 1 numaralı kitabesi Aşşur mabedinin avlusunda, hatta sella içinde bulunmuştur. Kitabe Babil üslûp ve lehçesinde yazılmıştır. Burada “Enlil,” denebilir ki “Aşşur,” un bir tercemesidir. Fakat E-amkurkurra adı tutunmadı, tanrı Aşşur yerine Enlil'in yerleşmediği gibi. 1. Sammanasar, Aşşur-Enlil synchrétisme'ini tekrar ele aldı. Fakat şu da var ki Aşşur mabedini o, kitabelerinden “Aşşur mabedinin büyük avlusunda,” bulunmuş olan yalnız No. 12'de *bit Enlil* diye adlandırmıştır. Diğer (herhalde daha geç) nüshalarda (IAK 126, 4 ve daha başka yerlerde sık sık) Aşşur mabedini, *Ekur* olarak isimlendirmektedir; bu yazıtlarında Aşşur'a doğrudan doğruya Enlil demekten de çekinmekte olup ona Enlil'in Nunnamnir'i ünvanını vermektedir (IAK 126, 5; 128, 17; 130, 25; 132, 4). Fakat *bit Enlil* ve *Ekur* arasında, Enlil ve Nunnamnir arasında esas itibariyle hiç bir fark yoktur.

Kültlerin Nippur'dan kaldırılarak Aşşur mabedine götürülmesi

ise (tanrılar adres kitabına ve *tākultu*'ya⁷⁴ göre Enlil, Ninurta, Nusku), herhalde I. Salmanasar'ın zamanına düşmektedir. IAK 128,20 - 132,10'da *ilāni āšibūt ēkur* *ukin* ifadesinden bu anlaşılmalıdır. Ninlil gerçekte Şerūa'nın yerine geçirilmiştir. Aşşur şehrinde Aşşur mabedi dışında bir Enlil tapınağı mevcut değildir, fakat Aşşur mabedinin bir kısmı olarak *bit-Enlil* de yoktur; tanrılar adres kitabı,, yahut *tākultu*'da buna dair bir iz bile mevcut değildir. Onu keşfetmek gayretleri boşa gitmiştir: Andrae, *Das Wiedererstandene Assur* 89; Weidner, IAK s. 128: *Enlil šiprija* yerine daha ziyade *Bēlum ibrija* (sonraları "eski bēl "Bēlu labiru) okunmalıdır, bk. F.K. Müller, *MVAeG* 41,3, s. 43, altnot 1.

Schwenzner, *AfO* 8, 113 v. d. da Aşşur-Enlil *synchronisme*'i hakkında doğru hüküm vermekte ise de s. 119'da, Eski Asur devrinde "an dem Nebeneinander von Assur und Enlil,, keyfiyetine bağlı kalmakta ve İrişum'un Enlil'e mahsus bir mabed inşa ettirdiğine inanmaktadır. Fakat s. 120'de Ekur ile Aşşur mabedinin kastedildiğini teslim eder, Ekur'da "dachte man sich Assur und Enlil anwesend,, diye pek de iyi anlaşılmayan bir ifade kullanır.

I. Şamşi-Adad tarafından yalnız tanrı Aşşur'un adı Enlil'e çevrilmekle kalmayıp Aşşur şehri isminin de Şubat-Enlil'e döndürüldüğü, Mari mektuplarına istinaden, Dossin tarafından ileri sürülmüştür (RA 34, 135); bununla beraber bu tahmin henüz ispat edici yahut tekbiz edici delillerden mahrumdur (krş. Gelb, *Hurrian and Subarians* 43); biz ise Şubat - Enlil = Çager - pazar müsavatını müdafaa ediyoruz.

e) *St. 19-23, sikkatu formülü.*

Paralel metin yeri No. 12 II 1-12

ma-ti-[ma] ša [E₂-tam₂] i-pu-[šu] ru-ba-[um] ša ki-ma [ia-ti₂] šu-ma E₂-[tūm] i-ta-[na-aḥ]⁷⁵ i-la-[bi-ir] si₃-ka₃-[tam₂] la u₂-ra-[ab₂] si₂-ka₃-[tam₂] a-na (I) devamı harap olmuştur.

Geç devir kitabelerinden paraleller:

a) (I. ?) Şamşi-Adad, No. 4, 13-15 *innuḥu sikkiti ana ašriša [lu]ter*. Asurbanipal kütüphanesinde bulunmuş olan ve I. Şamşi-Adad'a aidiyeti şüpheli olan bu kitabenin mahiyeti üzerinde

⁷⁴ III R 66, VI 11 v. d.; KAV 42 I 14. 16. 22.

⁷⁵ Beklenen ifade *i-na (!) - [aḥ-ma]*'dır.

durulmayacaktır. Arkayüzü muhtemelen, Şamşi-Adad'ın kendi *sikkatu*'sunu binanın daha önce yapılan *sikkatu*'suna ilâve ettiği suretinde tamamlanmalıdır.

b) "IV., Puzur-Aşşur No. 3, IAK 30 *sikkati aşkun rubā'u urkē'u sikkati ana ašrišu luter* ;

c) Keza II. Enlil-nāşir IAK 32;

d) Keza Aşşur-bēl-niṣēşu IAK 32;

e) Aşşur-rīm-niṣēşu IAK 36 *sikkātişu ana ašrişina uter* "şehir duvarının önceki banilerinin çivilerini," *rubā'u urkē'u sikkātişu ana ašrişina luter* ; (burada -şu = *dūri*) ;

f) Yukarda olduğu gibi İrēba-Adad IAK 36;

g) Yukardaki gibi I. Aşşur-uballit No. 3, 4;

h) Enlil-narāri IAK 46 *sikkati aşkun*, fakat *şumi şaṭra u sikkati luter*.

Arik-den-ili (IAK 48) ile bu formül ortadan kalkar; *sikkatu* yerine, Babil usulüne uyularak *narū*, *şumi şaṭra geçirilir*. [Daha I. Şamşi-Adad No. 1 'de *sikkatu* yerine *temennu* (cemi) ve *narū* (cemi) görülür.]

IAK 'daki (neden olduğu anlaşılmayan) hatalı tercemeye karşı bu yerler şöyle terceme edilmelidir:

"çivimi çaktım; gelecek bey çivimi yerine yerleştirsin!,"

Buna nazaran, binayı yapan yahut tamir eden, formülün ortadan kalkmasına kadar-ki âdetin ortadan kalkması bundan çok daha önce vuku bulmuştur-bina başına yalnız bir çivi çıkıyordu (e misalinde şehir duvarlarında da her hükümdara yalnız bir *sikkatu* düşer). Şu hale göre, Asurluların "2'nci bin yıldan beri kullandıkları"⁷⁶, Aşşur mabedinin yazılı ve yazısız *sikkatu* "kilden çiviler,"ini-ki ancak I. Salmanasar'dan itibaren yığınla görülür - bir tek *sikkatu*'nun dejenere bir formu olarak mı telâkki etmeli, yoksa onları daha ziyade bir "yapı unsuru," suretinde mi izah etmeli? Formülümüzde bunlara hiçbir atıfta bulunulmaz.

Formülün daha eski şeklinde (bizimkinde ve İrişum'un başka bir kitabesinde) *şakānu* yerine *maḥāşu* konmuştur; bu, binaların

⁷⁶ Üzeri yazılı numuneler I, Aşşur-narari'denberi (\pm 1500) görülür. Son olarak E. Michel tarafından Welt des Orients 1, 215 v. d. 'da ele alınmıştır.

tesisi yahut takdisi için çivi çakmak âdetinin henüz canlı olduğunu, yahut hiç olmazsa bu âdetin an'anesinin henüz uyanık bulunduğunu gösterir. Kuru "ana ašrišu luter,, formülü, st. 21'deki *sikkatam lā ura'ab* ile daha plâstik bir hale gelmiştir. Bir *sikkatu*'nun sarsılmaksızın yerinden nasıl kaldırıldığını ve sonra tekrar kendi yerine (*ana ašrišu*) döndürülerek nasıl yerleştirildiğini (*turru*) sorarken *lā rubbu* ve *ana ašrišu turru* arasında bir mubayenet bulunduğunu ileri sürmemeliyiz. *ana ašri turru* (Sumerce prototipi ki. bi..... gi₄ gibi) "tamir etmek,, tir ki, burada görünüşe göre eski vesikayı yahut eski sembolü yerinden oynatmaktan itina ile kaçınılıyordu.

ašru yerine *išru*'daki (daha doğrusu herhalde *ešru*⁷⁷) ses varyantı "Kap.,, metinlerinde de tesbit edilir: KTHahn 6, 13: *a-na iš-ri-šu i-tu₃-a-ar*; Tılsım metni Kt. a/k 611 (bk. yukarda altnot 2), sol kenar: [a]-*na iš-ri-ka₃ [tu₃]-ur*; *ašar* ve *ašrakam*'ın değişmeksizin kalmasına mukabil, *ešrum*'un Eski Asur halk dilinde *ašrum* yerine devamlı bir karşılık olduğunu kabul etmeğe hiçbir engel yoktur.

lā ura'ab cümlesi eski bir bina münasebetile Elâmda şöyle geçer: SAKI 182, 4, 11 v. d.

i-ga-ra-am la(1)-bi(1)⁷⁸-ra-am u₃-ul u₂-ri-ib⁷⁹ i-ga-ra-am e-eš-ša-am i-pu-uš

"(Şuşınak mabedinin) eski duvarı(nı) sarsmadı, yeni bir duvar yaptı,,.

sikkata maḥāšu acaba bir tesis merasimi yahut takdis merasimi mi idi? Birinci ihtimal varid olduğu takdirde *sikkata maḥāšu* (*šakānu*) geç devir inşaat kitabelerindeki *temenna nadû*'ya tekabül ederdi. Bu takdirde *sikkatu* da F. R. Kraus'ın "Altmesopotamische Tonnägel mit Keilinschriften,, (Halil Edhem hatıra kitabı, 1947) s. 96-106'da tahlil ettiği "tesis figürinleri,, çivisine tekabül ederdi. İkinci halde, F. R. Kraus tarafından makalesinde incelen-

⁷⁷ *rašum* yerine *rēšum* yahut *mar'um* yerine *mer'um*'da görüldüğü şekil-deki benzer terkiibi sada değişmelerini kabul ediyoruz. Bazı «Kap.» vesikalari EŞ işaretini hiçbia zaman kullanmadıkları için IŞ, doğrudan dağruya eš okunabilir, «10» sayısı için bu okunuş enmiyetle ileri sürülebilir, meselâ *a-diš IŞ-ri-šu* TC 15, 5, krş. *e-šer-tim* EL s. 255 altnot b.

⁷⁸ No. 3'te Sumercesine göre böyle okuyoruz.

⁷⁹ MDP 2, pl. 13, 5'teki fotografa göre.

miş olan kil çiviler, yapıyı yaptıran tarafından mabedin açılış töreni çakılan tek kil çivinin taklidi olarak nazarı itibara alınabilirdi. Zikredilen âdetin Babilonyada da var olduğu farzedilmeli, fakat orada daha Ur-nanşe'den önce pek bol olarak çakılmakla "tereddi,,ye yüz tutmuş olmalıdır.

Bitiş formülünde *sikkatu* yerine (*temennu*), *narû*, (*şumi şafru*) nun geçmesi meselemizi kesin olarak halletmez, çünkü *narû* temele gömülürdü (Andrae, Wiedererst. Assur 145), fakat *narê šakānu* IAK 124, 26'ya göre takdis töreninin (*tašiltu*) önemli bir fiili idi. *sikkata šakānu* yerine *narê šakānu*'nun kaim olması, sadece bir üslûb yeniliği olmayıp bunda bizzat törenin değiştirilmesinin (modernleştirme) aksettiği de akla yakındır ki, burada bu kadim âdetin köylüce görünmesine Babil tesirinin sebep olduğunu muhtemel görmekteyiz.

Yazılı belgeleri toplayarak böyle çok cepheli bir âdet olan çivi çakmanın bizdeki özel kullanımını daha yakından tanımağa çalışacağız :

a) Kıral kitabeleri. Yine Elamdan tek bir belge (Akad dinastisinin sonu veya ondan az sonra) : SAKI 178 d, DPM 6, pl. 2, 1'de tasvir edilmiştir, krş. Kraus, s. 96 - 98 :

II I v. d. "ve o Şitarri kanalını 'açtı'ğı vakit, (kendi) heykelini tanrının önüne dikti, onun (tanrının) kapısına sedir ağacından bir çivi taklidi de kaktı,, (devamında aynı münasebetle meydana getirilmiş tesisler sayılmıştır).

Burada çivi, hiç olmazsa bir fikir olarak, bir kanal inşaatının bitişini tes'id maksadiyle baş tanrının kapısına çakılmak tadır; fakat âdet tereddi etmiştir ; kitabeden (Kraus'ın anlayışından farklı olarak) öğrendiğimize göre, böyle törenlerde mutad bakır çivi yerine (varyant "illustration,, - kitabesinde) hükümdar, tanrıya sedir ağacından muazzam bir bakır çivi taklidi hediye eder.

b) 1. Sargondan önceki zamanda Sumerlerde arsa ve köle alış veriş, münadinin duvara (engar) bir çivi (kak) kakması (KAK) ile tekemmül etmekte idi : Koschaker, Über einige Recht-surk. 102; Pohl, Symbolae Koschaker 61; Kraus 88-92. Bu âdet, bir ağaç çiviye içine almak üzere delinmiş kesik koni şeklindeki alış veriş vesikalarında canlandırılmıştır (Kraus 89 v. d.). Ur'un 3'üncü hanedanı zamanından kalma aynı cinsten bir alış veriş

vesikası Oppenheim tarafından Am Or Series 32, metin No. II, pl. XXIV'de neşredilmiştir; buna ilâveten s. 163, 276.

2. Cont. 26, 29'dan, bir ev sahibinin riayet ettiği aynı âdetin belki ticaret kolonileri zamanında da mevcut olduğu neticesine varılabilir : “(senin görüşüne göre) ben, neden babama (ait) evi, mahkeme yolu ile talep edemiyecek ve duvara bir çivi <çakamayacak> kadar küçükmüşüm? „.

c) 2 Mahkeme kararlarını bir çivi çakmak suretiyle tasdik etmek usulü şimdilik kesin olarak isbat edilmiş değildir. Bu hususta aşağıdaki yerler nazarı itibara alınabilir :

1. UCP 9, 2, No. 83⁸⁰ (Eşnunnak, Akad dinastisi devri) 55-58 : GIŞ.KAK a-na di(!)-ti-la [Na]-ra-am-Sin ma-aḥ-ša-at

“çivi N.'in karar tefhiminden sonra çakılmıştır,,.

Bu vesika st. 35 (GAN₂) ve st. 38'e (ş a b r a) göre bir tarla davasından bahsettiğinden, *sikkatu maḥṣat*'tan bir sınır kazığının çakılmış olmasını anlarız (Koschaker, zikredilen eser).

2. Kitabemizde st. 59'da mahkeme yeri ile ilgili *ašar sikkātim*, tarafımızdan, yargıçların verdiği hükmün bir çivi çakılmakla yü-rürlüğe konması diye anlaşılmaktadır.

[3. “Kap.” mektuplarında *sikkātum* (Lewy, EL 288 'de ZI. GA^{tum} okur ; krş. Landsberger, JNES 8, 255 altnot 39) : yerli beye zarif iki elbise *ana sikkātim* hediye edilir : KTS 57a, 7 ; asıl bir Anadolu lu *ana sikkātim* seyahat ediyor, C 1, Bilgiç, Fak. Dergisi 6, 507, altnot 87 ; krş. Liv. 10, 8 ; *sikkātum* vuku bulduğunda şehir boştur, pazar yoktur ; *sikkātum* geri geldiğinde (*iturrānim*) ticaret tekrar başlar : TC 2, 37, 3 ; CCT 4, 31a 16 ; benzeri CCT 4, 10a, 17 (ilâveten C 18, Bilgiç, aynı makale) ; BIN 4, 57, 47 ; TC 104 a. y. 11, 14 de herhalde buraya alınmalıdır. Burada bir harp seferi değil, bir seferberlik, yahut bir halk toplantısı bahis konusu gibi görünmektedir.

b) *Arkeolojik delillerin tefsiri denemesi :*

1. Ur-nanşe hanedanından önce yazılı kil çivilerin binalara bol bol çakılması (bu hususta Kraus s. 79 - 87), (duvara) bir çivi çakmakla memleket beyinin yapıyı “takdis” etmesi gibi, Sumerlerde de mevcut olması gereken, bir âdetin kalıntısıdır.

⁸⁰ Prof. Th. Jacobsen tarafından lûtfen hatırlatılmıştır.

2. Utu-*hegal*'in kil çivileri (Kraus 87 v. d.), Kraus'a iltihak ile, arsa mülkiyetinin (yukarda *b*) bilhassa mahkeme kararıyla (yukarda *c* ve aşağıda s. 216) değişmesi esnasında bir çivi çakmak âdetine bağlanır; Puzur-*Şuşinak*'ın halk için önemli yenilikleri, mabedin büyük kapısına bir çivi çakarak tes'it etmek âdeti (yukarda *a*), bir izah çaresi olarak, ancak ikinci derecede akla gelmektedir.

3. Asurlulara mahsus *sikkatu* (geniş başlı kil çiviler. bk. yukarda s. 202 v. d.), bilhassa yazılı olanları, artık hem bir kalıntı hem de açılış töreninde çivi çakmak âdetinin taşkınca kuvvet bulması olarak tezahür eder, fakat bu delil onların izahına, bahusus şekillerini açıklamaya yetmez. Her ne kadar ancak 1500 'den beri ortaya çıkıyorlarsa da eski bir yapı "unsur"una bağlanmalıdırlar ki onların ilköz şekillerini de bilmiyoruz.

f) St. 23-26. Bit hubūri için lânet formülü.

St.23 v.d. šik(a)ram mazā'u, bk. s. 189, 195. "kim *b. ħ.*'de bira yaparsa,, ifadesini lûgavi manada mı anlamalıdır? Bu takdirde cihazlar tam manasiyle göz boyama aletleri olmalıdır; onları bira yapmağa yarayan maddelerle temas ettirmek bile murdarlık ve kudsiyetin ihlâlidir. Acaba mezkûr ifade altında "yetkili tapınak memurları müstesna, şahsi profan maksatları için,, gibi bir mana mı istidlâl etmeliyiz? Mabedin kutsal mutfakları, mezbahaları ve mandıraları v. s. 'nin (bk. bilhassa Gudea Cyl. B VI v. d. [orada Ningirsu'nun birahanesi zikredilmiştir] ve müteakıp sütunlar) gösterişten fazla bir şeye yaradığı ispat edilmedikçe bu istidlâle hakkımız yoktur.

St. 24 v. d. Asıl lânet.

Paralel metin yerleri:

İrişum No. 7, 49 *ša* *ušassaku* ^d*Aš[šur]* ^d*[Adad]*....

No. 10 ²⁹*A-šir^{KI} u₃* ^d*Adad* ³⁰*[u₃]* *be-lum₂ i₃-li₂* ³¹*[za-r]a (!)-šu(!)*
li-ik(!)-su₂(!)-ma.

Aşşur, Adad ve Koruma tanrısına hitap:

IV. Puzur-Aşşur'dan Enlil-nirāri'ye kadar takdis formüllerinde Aşşur ve Adad'a (IAK s. 30-46), bu tanrılardan başka bahis konusu yapının ithaf edildiği ulûhiyete hitab edilmiştir:

Aššur Adad u₃ ^d*Bēlu-LUGAL* s. 42, 27.

Aššur Adad u₃ ^d*Ištar-kudnittum* s. 44, 4, 11.

Ancak 1300 den sonra bu an'ane terkedilmiş ve yalnız Aşşur'a veyahut mabedi yenilenen ulûhiyete hitab edilmiştir.

Tanrı Aşşur yanında Adad'a, Aşşur mabedinin inşaat kitabelerinde bile hitab edilmesi kadim bir gelenektir. Bu keyfiyeti şöyle izah ediyoruz: Aşşur, Dagan ve Enlil ile aynı tutulmadan önce, aslında mevziî bir tanrı, hatta belki de kabile - (şehir-) nom'u idi; buna mukabil Fırtına tanrısı. Önasyanın her yerinde olduğu veçhile, bir yere bağlı olmayan, en yüksek ulûhiyeti temsil ediyordu. "Kap.," metinlerinde artık Fırtına tanrısının bu eski manasından bir iz yoktur; burada hitaplar (Lewy'nin RHR 110 [1934,] 51-53 deki mükemmel tetkiki ile karşılaştırınız) daima, formülümüze de şamil olan "Aşşur ve senin tanrın," şemasına göredir, bu hususta "babamın tanrısı," yahut "Aşşur ve benim tanrım," dahi geçer, krş. Lewy, KTBI s. 36; *liṭṭulā* formülünde "benim tanrım,"ın yerini şu ifadeler de alır:

"Aşşur ve babamın tanrısı," (Lewy, RHR 110, altnot 58).

"Aşşur ve patronumun (*umme'ānu*) Tanrısı," TC 3, 32, 31 v. d.

"Aşşur ve babamın tanrısı," (Lewy, Altnot 53).

Bu formüllerde "Senin tanrın," "benim tanrım," "babanın, yahut babamın tanrısı," bazan adile anılır:

a) *İlabrat*; mezkûr tanrı erkeklerin (biricik?) koruyucu tanrısı olmak görevini haizdir.

b) U+DAR.ZA.AT, BIN 6, 39, 18 v. d. na göre erkek, krş. KTS 15, 27; Lewy, RHR 110 altnot 56.

Bununla beraber İrişum'un koruyucu tanrısı *Bēlum*'dur; KTBI 13, 4; CCT 2, 36, 10; TC 3, 207, 27 ve 30'a göre has isimdir. Bu tanrı *Bēlum i|abriṣa* (bk. yukarda s. 202) yahut nefsi Aşşur şehrinde dışarda tebcil olunan, *Bēlum*-LUGAL (s. 207) ile aynı olsa gerektir. Zikredilen iki tanrı geç devirlerde tanrıların sayıldığı yerlerde (MVAeG 41, 3, s. 16, st. 18 ve 22 ile de karşılaştırınız) birbirinden ayrılmış ise de esasında aynı olabilir.

St. 25. Gelecek neslin imhası (*zēra laqātu*), Akad hanedanının kitabelerinde ve onunla hemzaman olan Susa hükümdarlarınıninkinde (SAKI 180, 1, 4; *u₃ KUL-šu lilqutu* "ap-[lam] ⁷a *u₃-[li-id]*) ekseriyetle biricik, herhalde asla eksik olmayan lânet formülüdür. *zarāšu* < **zara'-šu* (*merā-šu*, *hiṭā-šu* gibi) sade Asurca değildir, *ze₂-ra-šu* SAKI 172 XIII, II 10. *laqātu*'yu Güterbock, ZA 42, 8 altnot 2'de "tohu-

mun kuşlar tarafından gagalanıp yenmesi,, olarak izah etmektedir. *laqātu* yerine *kasāmu*'nun geçişi yalnız metnimizde görülür; telâkki aynıdır: *kasāmu*, preteritum *iksum*, “(hayvanlar hakkında) tarlaları yemek,, (BB 245, 7'ye göre), krş. Fauna s. 125. (HWB 344'de ve sık sık tıbbi reçetelerde geçen *kasāmu*: *iksim* “parçalamak,, „ “ufalamak,, mastarını yukarkinden ayırmalıdır). a-b-c maddelerine rağmen *liksumā*'da failin “dual,, oluşuna st. 52'de *ē idinā-šum* ve st. 74'te *liddinā-šum*'da da rastlıyoruz. Burada bu olayın kaydile yetiniyoruz.

V. St. 26-74. muşlalu kitabesi.

Kısımları

- a) St. 26 - 30 : 7 ilâhî hâkimler
- b) St. 30 - 34 (35?) : İrişum adâleti sağlıyor
- c) St. 35 - 38 : “üç söz,,
- d) St. 39 - 52 : namussuz olana lânet

1. Presens'li hüküm cümlesi st. 39 - 46

2. Prekativ'li hüküm cümlesi st. 46 - 52

e) St. 53 - 70(?) : Namusluyu takdis ve namuslu olmağa davet

1. Prekativ'li hüküm cümlesi st. 46 - 59

2. Presens'li cümleler st.x - 70

f) St. 71 (?) - 74 : Adâletli beyi takdis.

Metnin üçte ikisi İrişum'un adâleti tatbik gayretlerine hasredilmiştir. Bu kısım bir inşa veya ithafa dair telmih ihtiva etmez. (Şüphesiz tamam olmayan) St. 29 - 31'den, İrişum'un 7 ilâhî hâkimi *muşlalu*'ya koyduğunu, yani heykellerini yaptırdığını tesbit edemeyiz. Fakat gene de bunu tahmin edebiliriz.

Kitabenin bu ikinci kısmının maksadı inşaat ve takdis kitabelelerine nazaran da başkadır; bu faslın gayesi, berikiler gibi, kırالا yalnız “ebedî bir isim yapmak,, (šuma dārâ šakānu) değil bilâkis asıl hedefi Aşşur hemşehrilerini namus ve adâlete davet etmektir.

İşte bu sebeple kopyanın her iki kısmının aslen bir birlik teşkil etmediklerini kabul ediyoruz; ilk kısım *bit hubūri*'nin inşaat kitabesidir, ikinci kısmın orijinali olarak, mahkeme yerine konmuş olan ve “Kap.,” metinlerinde kendisine bir telmih yapıldığını bulduğumuzu sandığımız (bk. c bahsi), bir taş levha'yı

(*narû*) kabul ediyoruz. Puzur-Şuşinak'ın stel'inde (SAKI s. 178) çeşitli dini tesislerin ve neticede adli hususlar idaresinin (*mēšaru*) birbirini takiben sıralanmış, hattâ orada - kitabemizde olduğu gibi - adâleti ihlâl edene karşı bir lânet söylenmiş olması faraziyemizde bizi yanıltmaz.

IV 6 v. d. *din mēšarim in ālišu idin*

“şehrinde âdilâne hüküm verdi ;

šu dinšu ušbalakkatu u₃ qīštašu iṭiru

onun hükmünü kim çiğner yahut adağını alıp götürürse,, (bundan sonra lânet takib eder).

Burada adli işlere yalnız hafifçe dokunulmuştur. Mahkeme yerinde mevcut olduğunu farzettiğimiz tarzdeki taş levhalara dair atıf müphemdir, bk. hemen aşağıda 2.

Susa'dan paraleller:

a bahsi için: 1. MDP 28, No. 3: *Adda-pakšu*

ALAM *ki-i-tum in-na-dim₂ i-na ma-ḥi-ri-im uš-zi-iz*

“doğruluk heykelini yaptı, pazar yerine dikti,,

2. Mukavelelerdeki cümle

MDP 22, No. 1 v. d. ^dŞ₃ - zi *qaqqasu limḥaş* (st. 42'ye paralel)

No. 131 16 v. d. Ş₃ - zi *muḥḥaşu limḥaş* ^{na}(l) *su₂-mi-ta-am ša ili u šarri liba*

Benzeri 130 “kırılın ve tanrının taş levhasının yanından geçsin,, (krş. No. 1, 20: *ina auāt ili u šarri lişi* “tanrının ve kırılın sözünden dışarı çıksın!,,). Heriki cümlelerin manası: “o hakkından mahrum edilsin!,,.

Aşşur mabedinin aynı zamanda şehir kapısı da olan *mušlālu*-sundaki mahkeme yeri I. Adad-narāri'nin *mušlālu* kitabesinde zikredilir: IAK 66, 35 - a. y. 1 *mušlālu ša bīt Aššur ša tarşi bāb niš il māti u bāb* ^dDI.KUD.MEŞ “Aşşur mabedinin, tanrı yemini (mabed-) kapısı ve ilâhî hâkimlerin (mabed-) kapısı karşısında (bulunan) merdivenli büyük kapı,,. Buna nazaran mahkeme yeri yan yana konmuş iki kapıdan ibaret bulunuyordu, bunlardan birincisi resmî yemine, ikincisi asıl mahkemeye hasredilmişti. *Niš-il-māti* (hâkimler gibi) tanrılaştırılmıştı: Müller, MVAeG 41, 3, s. 25.

a) St. 26 - 30. 7 hâkimler.

"Tanrılar adres kitabı", KAV 42 § 5 'te 10 ^dDI.KUD.MEŞ sayılmaktadır. Onları kitabemizin 7 hâkimleri ile karşılaştıralım:

"Tanrılar adres kitabı,"

İrişum kitabesi

No. 1 *Mi-ša₂-ru*

No. 1 *Mi₃-ša-rum*

2 *Il-mi-ša|še-ru*

4 *U₃-li-mi₃-ša-ra-am*

3 *Hi-ip-rag-gi|gu*

3 *Ši₂-e-ra-gu*

4 *Aš₂-ra-ḫab⁸¹ - la*

5 *A-šu-ur-ha-ab₂-la₂-am⁸²*

5 *Pi-šu-ki-na*

6 *Pu-šu-ki-in*

6 *Iš-me-la*

7 *Iš-me-lum₂*

7 *Iš-me-ka-ra-ba⁸³*

2 *Iš-me-ka₃-ra-ab₂*

tākultu 3 (KAR 214)'te şunlar tefrik edilmiştir:

a) ^dDI.KUD.MEŞ (I 12)

b) ^dDI.KUD.MEŞ *ša ku-tal-li* (I 29) = ^dDI.KUD.ME *ša ku-tal AN*

"tanrının arkasında,, MVAeG 41,3, s. 10 II 12:

a), "tanrılar adres kitabı,, § 3 ve MVAeG 41,3, s. 10,44'teki *bit ḫurše*'de (bk. yukarda s. 189 v. d.) bulunan ^dDI.KUD.MEŞ *ša parak-ki* ile herhalde aynıdır.

b), kitabemizin hâkim tanrıları ile eşittir.

b) St. 30 - 34 (35 ?). *İrişum'un adâleti sağlaması.*

Bu bahiste ancak az şeyler sabit olmuştur:

1) Üç cümle *-ma* ile bağlanmıştır, fâiller "ben", üç tanrılar, (şey);

2) St. 31'de [x-t]a-na-ar'da *tn*-formu. Tatmin edici bir tamam-lama elde edilemiyor, belki *u²r*'dan II 3 "komuta etmek,,; *b u²r*'den II 3 "hakikatı bulmak,, olmasa gerek.

⁸¹ Kötü varyant -KI-.

⁸² «Talimat vermek», «nasihat etmek» manası, Sumerce mukabli n a. ri'den (Marduk'un altıncı adı, Yaratılmış destanı VI 144. Labat neşri) ve paralel yer-lerden çıkar, krş. Kramer, JCS 1, 33, altnot 208; Falkenstein, AnOr 28, 122, altnot 1. Sık raslanan İli-aşranni (Stamm 181) şahıs adında da bulunan bu ma-nanın «birine yardım etmek» nüansı da vardır: BIN 4, 22, 8-10 *ula etaşrūni u attā lā taşşaranni*; TC 3, 71, 13 v. d. *aşşīti ana aşārika NN nişpuram*; VAT 9301, 22 v. d.: *ina lā āşiri aḫalliḫ* «yardımcı (arkadaş)ların azlığından yok olacağım»; CCT 3, 20, 35: *kīma bīt lā āşirim tēpuş* «evim) sanki, yardıma hazır olmayan(arkadaş)ınki imiş gibi muamelede bulundun» (Lewy'nin *Orientalia* 15, 387 deki noktai nazarı tutunamaz). Yaratılış destanı VI, 122 (ZA 47, 16) ile de karşılaştırınız.

⁸³ Son ikisi III R 66 V 1 v. d. *tākultu*'da dahi geçer.

c) *St. 35 - 38. "Üç kelime,,.*

Tanrı Aşşur'a hitabı ihtiva eden tantanalı giriş kısmında birbirine muvazi olan ve az bir fark arzeden nominal cümleler (benzeri 16-19, tarafımızdan mabed duaları olarak anlaşılmıştır) mevcuttur ki, burada edebî süsler değil, şaşaalı bir lisan bahis konusudur. Gerek tanrıya (ve hükümdara) hitap, gerek esrarlı muhteva (motif: "ayak basılamaz,, , "geçilemez,, = "mukaddes,,), *muşlālu* mahkemesinde ("yemin kapısı,,nda, bk. yukarıda s. 210) söylenmekte bulunan 35-38'inci satırları yemin formülü olarak görmemize sebep oldu. Bu görüşü Kültepe tabletlerinde, Aşşur mahkemesindeki yemin formülünün "üç kelime,,sine dair telmihlerde tasdik edilmiş buluyoruz:

EL No. 326, 31 v. d. = BIN 6, 216, 31: *bēl aḡātīja ina 3 aḡātīm lizkuramma*

"hasmım üç kelime ile bana yemin etsin ve

EL No. 325, 33 - 35 (aynı ifade) *bēl aḡātīja ina 3 aḡātīm ša <i>-na-ru-a-im laptāni lizkuramma maḡar kārīm*
luka'inīma

"hasmım bana, taş levhada yazılı üç kelime ile yemin etsin ve beni (yemin ile) *kārım* önüne

Bizim noktai nazarımızın doğruluğu kabul edilecek olursa şu hususlar da ortaya çıkar:

1) Tabletimize, hiç olmazsa onun ikinci kısmı, (Aşşur'da *muşlālu* mahkemesine) konulmuş bir *narū*'nun kopyasıdır; bu taş levhanın şöhreti, onun yemin, lânet ve vecize formüllerinin itibarı belki, Kültepede bulunan iki kopyanın yazılmasına sâik olmuştur.

2) "Üç kelime,, ile mutad bir yemine değil, resmî bir yemine girilir.

Acaba bu VAT 13509 (Lewy tarafından EL 2, 75 altnot c'de bildirilmiştir) metninde telmihte bulunulan aynı *narū* mudur? *kaspam ušēbalma ana kaspim šibtam u šibat šibtim kīma aḡāt narū'a'im ilaqqēma. . . .* "(borçlu olduğum) parayı (ona) göndereceğim ve o, para için faizi, faizin faizini taş levhanın sözüne göre alacak ve....,,

Burada ilk önce faizi ve faizin faizine ait yüzdeyi tanzim eden bir kanun steli akla gelir, fakat yalnız bu yere dayanarak Aşşur'da daha mufassal bir kanun stelinin mevcut olduğu fikri temellendirilemez. Metnimiz dahi kastedilmiş olabilir; telmih, yalnız bir kısmı

korunmuş olan (st. 67-71) ahlâkî düsturlara ait olabilir; bu takdirde *kîma aḡāt naru*²*ā'im* "narû, da öğretildiği gibi namusluca ve kardeşçe,, manalarına gelebilir.

Yemin töreninde tanrıya ve kırala, yukarda s. 181 'de temas ettiğimiz, "devlet hukuku formülü,, delâletile hitap edilir.

Yemin edenlere yemini çiğnemek (*mamîta etēqu*), yani günaha girmek (*itê ili etēqu*) korkusu, tanrının, basılması yasak, (ve farazi-yemize göre) öldürücü olan mukaddes bir mahal ile mukayesesi yardımıyla uyandırılmaktadır. Aşşur'un önüne "yemin,, nev'inden bir apellativ koysaydık mukayesedeki cür'et tahfif edilebilirdi. Aşşur mabedinde, Assurbanipal'in Susa hakkında malûmat verdiği veçhile (Rm. VI 65-67), gerçekten böyle mukaddes bir yerin bulunması muhtemeldir.

*qišâtîšunu pazrâti ša mamma aḡu la ušarru ina libbi la ikab-
basu itâšîn,,*

"onların (tanrıların) hiçbir yabancının nazar atfetmediği, sınırlarına ayak basamadığı ormanları,,

St. 37'de *lâ ḡabārim*'in tercemesi büsbütün emin değildir. Kuvvetli fakat sade olan bu ifadelerde nadir kelimeler aramıyoruz; *ḡabāru* fiili başkaca tesbit edilmiş değildir; *ḡabūru*, *ḡabru* (Landsberger, KIF 328; sonuncu katî değil) = "gürültü,, "gürültülü, gürültü eden,, "sükûnetsizlik,, "sükûnetsiz,,

ḡabbiru (HAR-ra, 5 inci tablet, 315) dokuma tezgâhının daima hareket eden manivelâsıdır. Bu iştikak ile elde edilen "hareketsiz, cansız (hayat hakkında),, manası, nehir taşması neticesi meydana gelen bataklığa uyarsa da bunu metne koymadık⁸⁴. Biz şunu tercih ederiz:

ašar la ḡabāri, okunuşu *lâ² auāri*, geç zamanda *ašar lā a²āri* (<*uā²āri*).

Yanına yaklaşlamayan bu yerleri tavsif eden ifade tarzları hakkında bk. HWB 50; IV R 15, 6 b. *aḡāru*: *uā²āru* tâli formu: Zimmern, Iştar-Şaltu VI 20.

Akatçada fonetik ² in *ḡ* ile ifade edilmesi hakkında bk. yukarda altnot 38.

⁸⁴ *ḡabāru*'nun yalnız bu derece seyrek görülen bir fiil olması değil, *lā kabāsim*, *lā etēqim* «ayak basılamaz, geçilemez» ifadeleri ile olan parallélisme'i de bu terceme lehinde değildir.

St. 37: Buraya bir defa daha [*a-pa₂*]-*ru-u₂* konamaz. Çünkü kırık yer geniştir. Biz [*qa₂-qu₂*]-*ru-u₂* teklif ediyoruz.

St. 38: Biz *palgū* okuduk, çünkü *apparū*'yu hendeklerle profan âlemden ayrılmış olarak düşünmekteyiz; fakat *pilku* "sınır,"ın Asur lehçesindeki şekli *palku* da mümkün olurdu.

d) St. 39-52.

Yemin formülüne, mahkeme huzuruna çıkan yalancıya karşı korkunç lânetler de katılmaktadır (14 satır).

1) Presens halinde hüküm cümleleri ile ifade edilen st. 39-46: "yalan söyleme," keyfiyeti, "fazla söyleme," ile anlatılmıştır. Presens halindeki hüküm cümleli, tabii özlü formüllü, yemini bozanlara karşı cezalandırma maksadiyle tanrıların yardımına müracaat edilmeksizin, intikamcı olarak primitiv harabe cini ile bu lânetler apaçık bir surette metnin daha eski bir kademesini temsil etmektedir. *St. 36-46*, İrişum tarafından yahut onun ilham aldığı kaynak tarafından yaratılmış olmayıp, *muşlālu* mahkemesinin eski an'anesine ait olsa gerektir.

Metnin bu kısmında müphem olarak şu noktalar kalmaktadır:

a) St. 40: İntikam cininin adı *x-y ša* *ḥaribim* "harabenin x-y'i," x-y yerinde uzun bir işaret te olabilir; y'nin sonu A nüshasında korunmuştur, [K]U yahut [M]A'ya benzer; [MAŞKI]M muhtemel değildir, GIDIM, UDUĞ imkânsızdır; [AN-*m*]a deye tamamlamak ta tavsiyeye şayan değildir, çünkü, *-ma* ile tebarüz ettirme (*işrišāma* 22, *ippišūma* 44 nev'inden) bu takdirde temellendirilemez.

b) St. 43, üçüncü ceza: GI'yi ideogram olarak okursak ikinci ceza ile bir parallélisme elde ederiz (fakat fail "yemin bozan,"):

kīma karpatim ha< p >³ētīm ih(h?)appe
kīma qanū³im k|g|qīli< m > ik(k)ī³al⁸⁵.

⁸⁵ «Kap.» tabletlerinde AN, GAN₂ yahut E₂ gibi birkaç istisna bir tarafa bırakılırsa, bu neviden ideogramlar kullanılmamaktadır. Fakat iraba tabi kıldıklarında bu ideogramlara da komplemanlar eklenir. Buna rağmen GI bir ideogramdan başka türlü telâkki edilemez. Çünkü o heca işareti olarak asla kullanılmaz. Tabletimiz ticaret vesikalarına nazaran doğru yazmak hususunda aşikâr olarak daha fazla bir hürriyete sahiptir. Aynı serbestlik herhalde AN (*st. 53*) için de varittir. Aynı neviden misalleri Photo Ass. 4062'de (bk. yukarda s. 191) buluruz:

AN = *ilum* st. 13.

DUG = *karpatim* st. 10.

Gl okunmasıyla metinlerde başkaca tesbit edilmemiş olan *k|g| q ĭ l* yahut *k|g| q - ˘ | ħ - l*'nin "bükme," (transitiv yahut intransitiv) manası da meydana çıkmaktadır (geç devir vesikalarında, demon insanı bir saz gibi eğer, başkaca bunun fiili *ħuṣṣuṣu* yahut *ṣubbu*).

2) *St. 44 - 52*'deki daha yeni ve edebî lânetleme formülü yalnız yalancı şahidlere yöneltilmiştir. 7 hâkimler

ṣībūt sarrātīm'de bulunanı

dīn sarrātīm ile

cezalandıracaklardır; İrişum'un kitabesinde hitap ettiği üç tanrılar, yalancı şahidden iki (üç ?) lûtfu esirgeyeceklerdir; metinde onlardan yalnız ikincisi korunmuştur:

ta-aṣ₂-ra-a[m].

Daha önce belki [*a-ṣar i-l*]u-ku "nereye giderse (gitsin)," yahut benzeri tamamlanabilir. Şu da varki yalancı şahidden zenginliğin esirgenmesi pek hafif bir ceza gibi görünmektedir.

e) 1) *St. 53-x (en aşağı st. 60)*. *Namusluyu takdis*.

Bu kısımda *st. 35 - 52*'deki majik ve dini hava terkedilir. *St. 59*'daki hâkimler artık *st. 48*'deki ilâhi hâkimler değildir, onlar bilâkis, kiral adına adâlet dağıtan memurlardır; burada İrişum'un adâlet tevziindeki nimetleri sayılmaktadır.

Akatça'daki *consecutio temporum* kanunlarına göre *59*'daki prekativ'i *56, 57* ve *58*'de de tamamladık. Yalnız son uzvu durativ olan (. sını deye) presens'ler Akatçanın sentaksına karşı gelecekti. Presens değil de pretativ, İrişum'un, bundan böyle mer'iyyette kalacak bir reform yaratmış olmasını şart koşar. Krş. KH kol. 41, 2-17: *aḫlum ḫablum ṣa aḫtam iraṣṣū . . . dīnṣu limur* "hakkından mahrum edilmiş davacı bir kimse hakkını bulsun," *St. 53 - 55*'deki şart cümlelerinden sonra bu takdisler ". . . . bana itaat eden," e tevcih edilir, cümlenin ortası belki de "tanrının [hima-yesinde]," diye tamamlanmalıdır, *ilum* için sadece AN münferid bir yazıdır (krş. altnot 85).

St. 54. Başlangıç aşağı yukarı [*i-nu-mi*] yahut [*i-Ṣamṣi'*];

St. 55. Başlangıç takriben [*i-la₂-ka₃*]-ni yahut [*i-le-a*]-ni.

Adli vecibelerin takdisi şunlardan ibarettir:

1. Bir *rābiṣu* (saray komiseri) tayini,
2. Âdil hâkimlerin temini,

3. Mahkeme kararlarının infazının sağlanması.

l'e ilâve : "Kap.," tabletleri, *rābişu*'nun (ücreti taraflarca ödenen) bir mümessil, bir nevi dâva vekili olduğunu gösteren bol misâller vermektedir (Krş. Eisser, EL 2 s. 138). Taraflar için dâva vekili ekseriyetle şehir makamları tarafından tayin edilmektedir (*rābiş alim*), fakat mânasına göre bizim (*rābişum ša ēkallim* ile aynı olan *rābişum ša bēlija* (EL 326,20), kiralın da bu avukatlara mümessillik tevcih ettiğini göstermektedir. "Kap.," tabletlerine göre (daha 3. Ur dinastisi zamanından kalma Lagaş mahkeme zabıtlarında geçen *maşkim*'de ifadesini bulmuş olan) bu mesleğin başlıca vazifesi, hasımları şahidler önünde sorguya çekmektir (*ša'ālu*). Bununla metnimizin 56'ncı v. d. satırları aydınlanmaktadır.

St. 57'yi tamamlayışımız doğru ise yargılama cereyanının hazırlanması gibi tarafların ve tanıkların mahkemeye celbi de *rābişu*'ya düşen vazifelerdendi.

3'e ilâve : *St. 59*'da *līdinū*'dan sonra yeni bir şart cümlesi yoktur ; bu sebepten *st. 60* için bir prekativ daha kabul etmeliyiz, bu takriben şöyle olabilir [*sikkassu limmaḥiṣ*], *60*'da izler 4'üncü yahut 5'inci işaret olarak *li-* lehindedir. Bu suretle kararın verilmesile, doğruluğu için İrişum'un ihtimam gösterdiği, mahkeme seyri sona ermiş olmuyordu ; bunu bir tamamlayıcı muamele takip etmekte idi. İhtimal şudur ki, dâvayı kazananın talepleri, onun, mülk kazanmaya sembol olarak, ancak âmme huzurunda, mahkeme yerinde sırf bu maksada hâdim bir kapıya bir çivi çakmasile resmen tasdik ve kabul olunmakta idi. Bu hususta paraleller yukarda s. 207 de bulunur ; bilhassa Utu-ḥegal'in kil çivisi, s. 207, bu âdetin bir kalıntısı olarak izah olunabilir.

St. 68 : En ziyade akla gelen tamamlama şudur : [*li-iš-t*]a-ka₃-na-ni-[....., prekativ I 3 ; fakat satır sonu için yalnız bir kaç imkân göz önüne alınabilir⁸⁶. Bununla beraber şukadarını tesbit edebiliyoruz :

⁸⁶ a1) *lištakkananni* «o beni devamlı surette techiz etsin»,

a2) *lištakkanāni* «onlar beni devamlı svrette techiz etsinler»,

tamamlamaları gayrı muhtemeldir ; çünkü satır bitmiş gibi görünmüyor, bilâkis aşağıdaki satırın çizgisi üzerine yazılmıştır ; kitabede başka yerde «o» (= tanrı) geçmez.

- a) *St. 50*'nin prekativ sırası buraya kadar devam etmektedir;
b) Fâil muhtemelen üç tanrı(Aşşur, Adad, Bêlum)'dır ; fakat konu yine dinî bir hal almıştır;
c) *St. 69*'da yalnız fâil değişmesi değil, zaman değişmesi de vardır.

St. 69-70 yahut *71* : *st. 26-68* faslında presens halinde bitiş formülleri : (eğer benim hukuk nizamım carî ise, Aşşur hemşehrileri) barış içinde ve tanrı korkusu altında yaşayacaklardır.

1. *St. 70* : ... *ilam ula uparrû* " onlar tanrıya küfretmezler „ *parû* için bk. HWB 539 (*parû ša pî*) ; *nullatum, magritu* (altnot 61'e göre düzeltilmesi gerekir), *parîtu*, bunların her üçü = *šillatu*, Meissner, BAWb 1, 73, 40-42 ; *malkiša parru'im* " onun küfürlü tavsiyesinin „ BIN 4, 126, 10 ; *puru'* NN *šakānu*, " Kap. „ mektuplarında " bir kimseye küfretmek „, " iftira etmek „, krş. Lewy, RHA 36, 117-124, "Old Assyrian *puru'um* and *pūrum*„, bu yazıda kelimemiz *pūru* " talih (taşı) „ ile karıştırılmıştır.

2. Daha önce, bu cümle ile paralel olan ve *-ma* ile bağlanmış olan [x y] *ina barišunu tardî'a*[m x x x] x (belki *-[h]u*) cümlesi ancak (namuslu, şerefli) hemşehrilerin aralarındaki (*ina barišunu*) münasebete tealluk edebilir. Onun için biz *tardû*'da *ridu* "(iyi) âdet„in bir sinonimini görüyoruz, burada müteakabiliyet ve müşareket *ta-* ile ifade edilmiştir (krş. *tamḥāru* v. b.).

3. *St. 71* (yahut *72*) - *74*. Gelecek hükümdarın takdisi.

Bu karakterlendirme aşağıdaki noktalara dayanmaktadır :

a) böyle bir takdisin mevcudiyeti, öteki kitâbelerin mümaseletinden ötürü beklenmektedir ;

b) KH a. y. 24 : 53'teki *ina lamassiia ihhiša* "benim koruyucu perim sayesinde (insanlar) bolluk içinde yaşadılar „ gibi yerler ve ZA 41, 297'de tesbit edilmiş olan belgeler gösteriyor ki *lamassišu*'daki *-šu*, ancak, takdisine teb'anın iştirâk ettiği, hükümdara ait olabilir. *St. 73*'ün ortası buna göre aşağı yukarı şöyle tamamlanmalıdır :

b) *lištakkanāni*[m] "onlar bana devamlı surette hazırlasınlar" izlere uymaz ;

c1) *lištakkanānišš*[u] "onlar ona devamlı surette hazırlasınlar„,

c2) *lištakkanānišš*[unūti] "onlar onlara devamlı surette hazırlasınlar" ;

b e için meselâ iştanaküninni TC 2, 41, 36 ile karşılaştırınız.

* şehrim/ halkım saadet içinde yaşasın(lar) » (*naḥāšū, damāqu, iāšāru*);

c) st. 72'deki *šākin*[. . . .] ancak hükümdar ile ilgili olabilir, fakat kalmış olan izlere göre *me-[ša-ri-im]* tamamlanamaz;

d) tanrıların kendisine (her yıl?) gebe bir zevce bağışlaması hususundaki dua, vefasız halef aleyhine lânetlemelerde kullanılan *zarāšu lilqutā* (*liksumā* st. 25)

cümlesinin tersine çevrilmişinden başka bir şey değildir.

Düzeltilme ve ilâveler

S. 175, st. 14, 2 ay'ı; s. 176, st. 31 [XXXX-t] *a-na-ar-ma* suretinde düzeltilmelidir.

S. 178 de 56 ve 57 inci satırlar yer değiştirecektir; aynı sayfada st. 51, [XXXX(X). *Ku*; st. 52, [u₃; s. 187, st. 11 qâşu olarak tashih edilmelidir.

S. 192, altnot 38 de *haru*: *aru*'dan sonra şunlar ilâve edilecektir: *ḥe-ri-e-bu*: *erēbu* (eski Babil vok.); [*ḥapir*: *apir* YAOS 70, 111;]

S. 194, altnot 48, st. 3'te (hiç bir vakit dŞIMXGAR değil) yerine (RA 20, 99 VII 45 dŞIMXGAR) konacaktır.

S. 198, altnot 71 *rākāb*; altnot 72, st. 3 *na-ar-ka₃-be-e* şeklinde düzelecektir.

S. 199, st. 21 den sonra d1) BIN 6, 47, 10 v.d. *şuḥram şumšu* . . . *lā taradde'am* ilâve olunacaktır.

S. 206, st. 8 de c) 2 Mahkeme, c) Mahkeme olarak düzeltilmeli st. 28'in sonuna] ilâve olunmalı ve st. 29 b), d) şeklinde tashih edilmeiidir.